Ankara Üniversitesi
SBF Dergisi,
Cilt 73, No. 3, 2018, s. 811 - 840

1977'DEN 2017'YE GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP): GAP'IN 40 YILI ÜZERİNE NİTEL VE ÇOK BOYUTLU BİR DEĞERLENDİRME *

Arda Bilgen
Bonn Üniversitesi
Kalkınma Araştırmaları Merkezi (ZEF)
ORCID: 0000-0002-1670-7591

● ● ●

Öz

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin su ve toprak kaynaklarını geliştirmek ve Fırat-Dicle Havzası'nda sulama yapmak ve hidroelektrik enerji üretmek adına 1977'de başlatılmış, 2017'ye uzanan 40 yıllık süreçte çok sektörlü, sürdürülebilir insani kalkınmaya dayalı entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. GAP her ne kadar geniş kapsamı, iddialı amaç ve hedefleri, olumlu ve olumsuz etkileri, teknik, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik boyutlarıyla hem Güneydoğu Anadolu Bölgesi, hem Türkiye, hem de Orta Doğu için hayati öneme sahip olsa da, bu projenin projeyi planlayanlar ve uygulayanlar tarafından hangi şekillerde algılandığı ve sözlü ve yazılı metinlerde hangi boyutlarıyla ele alındığı bugüne kadar kapsamlı ve sistematik olarak tartışılmamıştır. Bu çalışma literatürdeki bu önemli eksiği tamamlamakta ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1975-2014 arasında yapılan tartışmaların, GAP Bölge Kalkınma İdaresi arşivinin ve GAP'ın planlama ve uygulama aşamalarında projeye katkı sağlamış 64 siyasi aktör, karar alıcı ve devlet seçkiniyle yapılan derinlemesine mülakatların ışığında 40. yılında GAP ile ilgili söylemlerin kapsamını belirleyip projenin yıllar içinde hangi noktaya evrildiğinin özgün bir değerlendirmesini sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Güneydoğu Anadolu Projesi, GAP, Kalkınma, Nitel İçerik Analizi

The Southeastern Anatolia Project (GAP) from 1977 to 2017: A Qualitative and Multidimensional Analysis of the 40 Years of GAP

Abstract

The Southeastern Anatolia Project (*Güneydoğu Anadolu Projesi*, GAP) was initiated in 1977 as a water and land resources development project in southeastern Turkey. Throughout 40 years, the project has been transformed into a multi-sectoral integrated regional development project based on sustainable human development concept. Even though GAP has been a crucial project for the Southeastern Anatolia Region, Turkey, and the Middle East due to its size and scope, ambitious development goals and objectives, positive and negative impacts, and technical, political, economic, social, cultural, and ecological dimensions, the question as to how the project was conceived and narrated in written and spoken texts by its designers and implementers has never been comprehensively and systematically addressed in the relevant literature so far. This study fills this important research gap and empirically analyzes GAP-related discourses, their boundaries, and the evolution of GAP in 40 years based on GAP-related parliamentary proceedings recorded between 1975-2014, archival resources of the GAP Regional Development Administration, and 64 semi-structured interviews conducted with politicians, bureaucrats, experts, and similar elite groups within the Turkish state mechanism involved in the planning and implementation processes of GAP.

Keywords: Turkey, The Southeastern Anatolia Project, GAP, Development, Qualitative Content Analysis

---

* Makale geliş tarihi: 09.06.2017
Makale kabul tarihi: 06.08.2017

1977'den 2017'ye Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP): GAP'ın 40 Yılı Üzerine Nitel ve Çok Boyutlu Bir Değerlendirme

Giriş

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), geniş kapsamı, iddialı amaç ve hedefleri, olumlu ve olumsuz etkileri, neredeyse yarım asırlık tarihi ve farklı teknik, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik boyutlarıyla hem Güneydoğu Anadolu Bölgesi, hem Türkiye Cumhuriyeti, hem de Orta Doğu için kritik öneme sahip bir bölgesel kalkınma projesidir. Erken safhalarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin su ve toprak kaynaklarını geliştirmek ve Fırat-Dicle Havzası'nda sulama yapmak ve hidroelektrik enerji üretmek için 22 baraj, 19 hidroelektrik santralı ve çeşitli sulama yatırımlarının yapılmasını kapsayan proje, yıllar içinde yapılan değişikliklerle çok sektörlü, sürdürülebilir insani kalkınmaya dayalı entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. Bugün, 2017'de gelinen noktada GAP'ın başlıca amaçlarının Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kaynaklarını değerlendirerek bölgede yaşayanların gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmek, bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını gidermek ve kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını artırarak ulusal düzeyde ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak olduğu söylenebilir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi [GAP-BKİ], 2014: 14).

Tahmin edilebileceği gibi bugüne kadar GAP ve GAP'ın birçok boyutu farklı alanlarda farklı kuramsal ve yöntemsel yaklaşımlar kullanılarak incelenmiştir (bkz. Akşit ve Akçay, 1997; Altınbilek ve Akçakoca, 1997; Bağış, 1989; Çarkoğlu ve Eder, 2005; Development Foundation of Turkey, 1994; Fazlıoğlu, 2002; Freeman ve Angin, 1999; Girard ve Scalbert-Yücel, 2015; Gökçe vd., 2010; Harris, 2002; Jongerden, 2010; Kibaroğlu, 2006; Kolars ve Mitchell, 1991; Konak, 2013; Kut, 1993; Lorenz ve Erickson, 1999; Morvaridi, 2004; Mutlu, 1996; Nestor, 1996; Öktem, 2002; Özer, 1998; Özok-Gündoğan, 2005; Polatoğlu, 1995; the Sociology Association, 1994; Ünver, 1997). Bu çalışma, öncüllerinden farklı olarak GAP'ın planlanma ve uygulama süreçlerine doğrudan veya dolaylı yollardan katkı sağlamış siyasi aktörlerin, karar alıcıların

ve seçkin grupların[1] projeyi nasıl algıladığını ve projenin sözlü ve yazılı metinlerde hangi boyutlarıyla ele alındığını kapsamlı ve sistematik bir biçimde incelemektedir. Çalışma betimleyici ve açıklayıcı bir araştırmadır; dolayısıyla proje çıktılarını ölçmek ve değerlendirmek; projenin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni, bölgede bulunan illeri, projenin hedef kitlesi olan bölge halkını nasıl etkilediğini tartışmak; projenin sosyal ve çevre etki değerlendirmesini incelemek; projeyi diğer coğrafyalarda benzer amaçlarla başlatılan büyük ölçekli veya "mega" olarak addedilen kalkınma projeleriyle kıyaslamak; projenin başlangıcından bugüne geçirdiği dönüşüm süreçlerini ve bu süreçlerin temelinde yatan sebepleri tartışmak; projenin idari işleyişini değerlendirmek vb. çalışmanın kapsamı dışındadır. Bir başka ifadeyle çalışma GAP ve kalkınma hakkında yeni kavramlar ve yaklaşımlar ortaya koymaya ve GAP hakkındaki "neden?" ve "nasıl?" sorularını cevaplamaya çalışmaktan ziyade proje hakkındaki "ne?" sorularına odaklanmakta ve literatürdeki bu konuya dair özgün çalışma eksikliğini tamamlamayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda aşağıdaki bölümlerde ilk olarak GAP'ın arka planı ve uluslararası boyutu aktarılacaktır. Daha sonra çalışmada kullanılan veri toplama ve veri analizi yöntemlerinden kısaca bahsedilecektir. Takip eden bölümde GAP temalı söylemler kategorilere ve alt kategorilere ayrılacak ve örneklerle zenginleştirilerek incelenecektir. Son olarak, sonuç bölümünde bulgular üzerinden genel bir değerlendirme yapılacak ve proje hakkında bazı çıkarımlarda bulunulacaktır.

1. GAP'ın Arka Planı ve Uluslararası Boyutu

GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri Adıyaman, Batman, Diyarbakır,

---

1 Bu kişilerin "halk kitlelerine veya elit sayılamayacak gruplara karşı göreli özerkliğe sahip olmak" (Parry, 2005: 2) ortak paydasında kesiştiği söylenebilir. Bu kişiler ayrıca özellikle kalkınmacı devletlerde görülen "açıkça belirlenmiş kalkınma hedeflerine başarıyla ulaşma çabalarını şekillendirmek, sürdürmek ve teşvik etmek için yeterli güç, özerklik ve kapasiteye sahip" gruplarla da benzerlik göstermektedir (Leftwich, 1995: 401). Bu bağlamda "siyasi aktörler, karar alıcılar ve seçkin gruplar"dan kasıt, devlet kurumlarında (örn. bürokratik kurumlar) veya devlet dışı kurumlarda (örn. sivil toplum) siyasi, ekonomik, sosyal veya kültürel amaçları belirlemek ve bu amaçları gerçekleştirmek için gereken maddi ve sembolik kaynaklar üzerinde gücü ve kontrolü ellerinde tutan ve bağlama göre güçleri (örn. üst düzey elitler, orta düzey elitler, yerel elitler) ve türleri açısından (örn. siyasi elitler, iş dünyası elitleri, askeri elitler) hem aralarında hem de kendi içlerinde ayrışan gruplar bütünüdür. Bu konuda daha detaylı bilgi için: Etzioni-Halevy, 1990; Mosca 1939; Pareto, 1971; Reed, 2012; Zannoni, 1978; Zuckerman, 1977.

Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'ı kapsayan bir alanda uygulanmaktadır. GAP Bölgesi olarak da tanımlanabilecek bu alan 2015 itibarıyla 76.014 kilometrekare genişliği ve 8.250.718 milyon nüfusuyla Türkiye'nin yüz ölçümünün ve toplam nüfusunun yaklaşık %10'luk kısmını oluşturmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2015: 3-12). GAP gibi bir projenin Türkiye'nin diğer coğrafi bölgelerinden ziyade özellikle bu bölgede uygulanmasının temelinde bölgenin sahip olduğu bazı özelliklerin yattığı söylenebilir. Açmak gerekirse, Türkiye'nin en sıcak ve kurak bölgelerinden biri olan GAP Bölgesi aynı zamanda zengin doğal kaynaklara sahiptir. Fırat ve Dicle nehirleri GAP Bölgesi, Türkiye ve Orta Doğu için hayati öneme sahiptir. Hem Harran, Suruç, Ceylanpınar ve Mardin ovaları hem de Türkiye'deki sulanabilir arazinin %20'si ve ülkenin enerji potansiyelinin yaklaşık %30'u bölgede yer almaktadır (Altınbilek ve Tortajada, 2012: 174). Öte yandan 2015 itibarıyla bölgedeki nüfus artış hızı, ortalama hanehalkı büyüklüğü, bebek ölüm hızı, doğurganlık hızı, işsizlik oranı Türkiye ortalaması üzerindeyken, hanehalkı başına düşen ortalama yıllık kullanılabilir gelir ve şehirleşme oranı Türkiye ortalaması altındadır (GAP-BKİ, 2014: 22-24; GAP-BKİ, 2016a; GAP-BKİ, 2016c: 1-3). Ayrıca her ne kadar göç ve şehirleşme gibi süreçlerle kan bağına dayalı geleneksel aile ve aşiret ilişkileri zamanla dönüşüme uğrayıp büyük oranda parçalansa da, bu ilişkilerin özellikle bölgenin kırsal kesimlerinde tamamen ortadan kalktığını iddia etmek zordur (Mutlu, 1996: 65). Örneğin 2004'te bölgede yapılan bir araştırmaya göre Şanlıurfa nüfusunun %42.3'ü, Mardin nüfusunun %36.2'si ve GAP Bölgesi'nin genelinin %23.1'i kendini bir aşiretin parçası olarak tanımlamıştır (Karasu, 2014: 181). Öte yandan bölgedeki toprak mülkiyeti dağılımına bakıldığında büyük arazi sahiplerinin %5-10'unun toprakların %65'ine sahip olduğu, buna karşılık çiftçilerin %65'inin toprakların sadece %10'una sahip olduğu görülmektedir (Özer, 1998: 147). Bu durumun tarım alanlarının sulamaya açılmasından sonra da devam ettiği ve gelecekte daha da adaletsiz bir hâle gelebileceği riski de dile getirilmektedir (Görgü, 2006). Bölge heterojen nüfus yapısıyla veya yoğun Kürt ve Arap nüfusuyla da diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Bir araştırmaya göre Türkiye'deki yaklaşık 15 milyonluk Kürt nüfusunun %26.7'si GAP Bölgesi'nde yaşamaktadır ve bölge nüfusunun da %64.1'i Kürt'tür (KONDA, 2011). Bir başka araştırma da bölge nüfusunun %50.9'unun ana dilinin Kürtçe, %34.2'sinin ana dilinin Türkçe, %9.4'ünün ana dilinin Arapça ve %5.5'inin ana dilinin Zazaca olduğunu göstermektedir (Gökçe vd., 2010: 38).

Türkiye'nin su potansiyelini rasyonel olarak kullanma fikrinin 1930'lara, özellikle de 1936'da Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nin kuruluşuna kadar uzandığı kabul edilmektedir (GAP-BKİ, 2016b: 2). Bu dönemde ülkenin su kaynaklarından enerji üretmek amacıyla Keban Projesi'yle ilgili keşif çalışmaları ve Fırat Nehri'nde incelemeler yapılmıştır. 1954'te Devlet Su İşleri

Genel Müdürlüğü'nün (DSİ) kurulmasıyla Türkiye'de havza çalışmaları yapılmaya başlanmış ve ülke 26 havzaya bölünmüştür. Su ve toprak kaynaklarını geliştirme çalışmalarının sonucunda 1964'te Fırat Havzası'nın sulama ve enerji potansiyelini belirleyen *Fırat Havzası İstikşaf Raporu* hazırlanmıştır. Benzer bir çalışma Dicle Havzası için 1969'da yapılmıştır. İki havzada düşünülen toplam 13 proje ilk kez 1977'de birleştirilmiş ve bu projeler demetine resmî olarak "Güneydoğu Anadolu Projesi" adı verilmiştir.[2] Bu kapsamda yılda 27 milyar kilovat saat elektrik enerjisi üretmek ve yaklaşık 1.8 milyon hektar araziyi sulamak adına 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralı ile sulama yatırımlarının yapılması öngörülmüştür (GAP-BKİ, 2016b: 2).

GAP'ın sadece teknik bir su ve toprak kaynakları geliştirme projesinden bir bölgesel planlama projesine dönüştürülmesi çerçevesinde projeyi yönlendirme görevi 1986'da Devlet Planlama Teşkilatı'na (DPT) verilmiştir. 1989'da projeyi bir sosyo-ekonomik kalkınma projesine dönüştürme amacıyla *GAP Master Planı* hazırlanmıştır ve planla birlikte proje tarım, sanayi, ulaştırma, eğitim, sağlık, kırsal ve kentsel altyapı yatırımlarını da içine alan, GAP Bölgesi'ndeki illerin topyekûn kalkınmasını hedefleyen çok sektörlü entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür (GAP-BKİ, 2016b: 4). Bu çerçevede yapılması düşünülen uygulamaların geniş kapsamı nedeniyle planlama, projelendirme, uygulama ve izleme-değerlendirme işlevlerinin bütünlük içinde yapılması için yine 1989'da merkezi Ankara'da ve bölge müdürlüğü Şanlıurfa'da olmak üzere 15 yıllık görev süresiyle GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı kurulmuştur.[3] Kurulduğu dönemde teşkilatın siyasi ayağını GAP Yüksek Kurulu, teknik ayağını da GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı oluşturmuştur. Ayrıca GAP Koordinasyon Kurulu da projeyle ilgili farklı fikirlerin ve sorunların tartışıldığı bir forum görevi görmüştür.[4]

1990'larda tüm dünyaya yayılmaya başlayan kalkınmada sürdürülebilirlik, katılımcılık, yerel kapasitenin geliştirilmesi, eşitlik ve adalet gibi ilkeler GAP bünyesindeki uygulamaları da etkilemiştir. Bu sebeple GAP çerçevesinde sosyal ve insani kalkınmanın sağlanması adına toplumsal değişim,

---

2 Her ne kadar bazı kaynaklara göre bu projelerin GAP adı altında birleştirilme tarihi 1980 olsa da (DSİ, 2012: 3), bu çalışmada projenin resmî başlangıç tarihi 1977 olarak kabul edilmiştir.

3 Bu 15 senelik süre 2004'te üç yıllığına, 2007'de beş yıllığına, 2012'de yine beş yıllığına, 2016'da da 31 Aralık 2019'a kadar uzatılmıştır. Ayrıca 2009'da teşkilatın merkezi Ankara'dan Şanlıurfa'ya taşınmış, Ankara'da bir süre daha hizmet veren irtibat bürosu da 2015 yılının sonunda kapatılmıştır.

4 Daha önce Başbakanlık'a bağlı olarak çalışan teşkilat 2011'de Kalkınma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Ayrıca GAP Yüksek Kurulu kaldırılmış, yerine Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu ve Bölgesel Gelişme Komitesi kurulmuştur.

kadının statüsü, nüfus hareketleri gibi konularda 1992-1994 arasında yapılan araştırmaların senteziyle 1994'te *GAP Sosyal Eylem Planı* hazırlanmıştır (GAP-BKİ, 1999). 2002'de 2002-2010 yıllarını kapsayan ve insani kalkınma, sürdürülebilirlik, katılımcılık ilkeleri üzerine kurgulanan yeni bir *GAP Bölge Kalkınma Planı* hazırlanmış ama uygulan(a)mamıştır. 2007'de GAP kapsamındaki yatırımlar gözden geçirilmiş ve projeyi hızla bitirmek amacıyla 2008-2012 yıllarını kapsayan *GAP Eylem Planı* hazırlanmış ve uygulamaya koyulmuştur. Bu planın temel eksenleri ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, sosyal gelişmenin sağlanması, altyapının geliştirilmesi ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesidir (GAP-BKİ, 2008: 9). 2014'te yarım kalan yatırımları tamamlamak için 2014-2018 yıllarını kapsayan yeni bir *GAP Eylem Planı* hazırlanıp uygulamaya koyulmuş ve bahsedilen eksenlere "şehirlerde yaşanabilirliğin artması" ekseni eklenmiştir (GAP-BKİ, 2014: 40).

Her ne kadar *GAP Master Planı*'nda 2005, *GAP Bölge Kalkınma Planı*'nda 2010, *GAP Eylem Planı*'nda 2012 projenin bitirilmesi için hedef yıllar olarak belirtilse de istenilen hedeflere ulaşıldığını söylemek zordur. GAP-BKİ'nin yayınladığı *2016 Son Durum Raporu*'na göre enerji projelerinin gerçekleşme oranının %74 ve sulama projelerinin gerçekleşme oranının %26.4 olması da bu iddiayı desteklemektedir (GAP-BKİ, 2016b: 28-32). Bu düşük sayılabilecek orana rağmen son değerlendirmelere göre projenin 2019 sonu itibarıyla tamamen bitirileceği tahmin edilmektedir. Örneğin bu hedefi dönemin Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu "Biz inşallah 2019 yılı sonu itibariyle GAP ile alakalı tüm çalışmaları tamamlamış olacağız" (Anadolu Ajansı, 2016) sözleriyle, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise "2019 yılına kadar GAP'ı tüm unsurlarıyla tamamlamayı hedefliyoruz" (DHA, 2017) sözleriyle farklı zamanlarda dile getirmiştir.

GAP'ın uluslararası boyutundan ve bu nedenle de Türkiye'nin sınır aşan su politikasından bahsetmek gerekirse, dünya nüfusunun %40'a yakın kısmı en az iki ülke tarafından paylaşılan nehir havzalarında yaşamakta ve 200'den fazla nehir birden çok ülkenin egemenliği altında akmaktadır (Kılıç, 2013: 15). Bu durum su kaynaklarının her geçen yıl azalması, kaynakların dünya üzerinde eşit dağılmaması, bazı bölgelerin kurak veya yarı-kurak olması gibi faktörlerle de birleşince sınır aşan sular ülkeler arasında sorun çıkarabilmektedir. Bir diğer ifadeyle su sorunu ve yönetimi sadece bir ülkeyi ilgilendiren ulusal bir mesele olmaktan çıkıp aynı havzada bulunan ülkelerin uluslararası ilişkilerini ve güvenlik kaygılarını etkileyebilmektedir (Maden, 2013: 24). Su kaynaklarının paylaşım sorunlarının çözümünün geçtiğimiz on yıllarda temel bir barış ve istikrar unsuru olarak kabul edilmesi de bu savı desteklemektedir (Çarkoğlu ve Eder, 2001: 41).

Orta Doğu'nun en büyük havzalarından biri olan Fırat-Dicle Havzası'ndaki Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkiler de bu çerçevede

incelenebilir. Her ne kadar literatürde Fırat-Dicle Havzası'nı "kaynak savaşları" senaryoları çerçevesinde ele almak gibi bir eğilim olsa da üç ülke arasında böyle bir çatışma bugüne kadar yaşanmamıştır. Buna rağmen üç ülke arasında sınır aşan suların paylaşımı konusunda özellikle GAP sonrası ülkelerin iç işlerini ve ikili ve üçlü ilişkilerini geren uluslararası boyutlu sorunlar ortaya çıkmıştır (Kut, 1993: 3-4). Bilindiği gibi günümüzde sınır aşan sularla ilgili genel kabul görmüş bir uluslararası hukuk düzenlemesi bulunmamaktadır. Bu yüzden ülkeler arasındaki su uyuşmazlıkları hâlâ büyük ölçüde siyasi pazarlıklar ve Mutlak Egemenlik, Doğal Durumun Bütünlüğü, Ön Kullanımın Üstünlüğü ve Makul ve Hakça Kullanım gibi doktrinler yoluyla çözülmeye çalışılmaktadır (Kılıç, 2013: 16-17). Türkiye'nin su politikası hakça, akılcı ve etkin kullanım ilkeleri etrafında ve "tarımsal üretimi artırma ve gıda güvenliğini sağlama; sanayi, kentsel ve kırsal alanlardaki artan içme suyu ihtiyacını karşılama; ithal enerji kaynaklarına bağımlılıktan kurtulma; ülke içindeki bölgesel, ekonomik ve sosyal dengesizlikleri giderme; halkın hayat standardını yükseltme" amaçları etrafında şekillenmiştir (Kibaroğlu, 2013: 51). Coğrafi konumu, zengin kaynakları ve rezerv kapasitesi nedeniyle Türkiye'nin su konusunda diğer Orta Doğu ülkelerinden daha avantajlı bir konumda olduğu düşünülmektedir. Bu görüşte doğruluk payı olsa da Türkiye'nin tatlı su kaynaklarına dair verilere bakıldığında ülkenin "su zengini bir ülke" olduğunu söylemek güçtür (Tomanbay, 2000: 95). Türkiye'nin bir "su hegemonu" olduğunu söylemek de güçtür, zira Türkiye sularını başka yöne saptırmayacağına ve diğer kıyıdaşları mağdur etmeyeceğini resmî ve gayriresmî yollardan birçok kez vurgulamıştır (Sümer, 2015). Ülkenin su sorunlarını ilişkilerinin iyi olmadığı ülkelerle Soğuk Savaş bağlamında bile diplomasi ve uluslararası hukukun araçlarını kullanarak müzakerelerle, antlaşmalarla, teknik komitelerle barışçıl yollarla çözmeye çalışması da bu savı desteklemektedir (Kibaroğlu, 2013: 51).

Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki su sorunlarının 1960'larda, üç aktör de büyük ölçekli su geliştirme projeleri başlattığı zaman ortaya çıktığı söylenebilir. Bu projeler önceleri seller ve kuraklıklarla mücadele için nehirlerin akışının düzenlenmesini amaçlarken, ilerleyen yıllarda hidroelektrik üretimi, içme suyu sağlama ve sulama amacıyla planlanmaya ve uygulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede inşa edilen büyük barajlar ve sulama sistemleri, kıyıdaş ülkelerin su politikalarının eşgüdümsüz doğası ve yetersiz talep yönetimi üç ülke arasındaki su sorunlarının temel sebeplerini oluşturmuştur (Kibaroğlu, 2012: 73). Başlıca anlaşmazlıklardan bahsetmek gerekirse, 1970'lerin başlarında Suriye'nin Tabka Barajı'nı inşa etmesi üzerine Irak susuz kaldığını iddia ederek Suriye'yle savaşın eşiğine gelmiştir (Gruen, 2000: 566). GAP'ın başlatılması su paylaşımı konusunu hem Suriye hem Irak için çok önemli bir dış politika konusu haline getirmiştir (Çarkoğlu ve Eder, 2001: 41). Türkiye 1965-1975 yılları arasında

inşa ettiği Keban'ın ardından 1976-1987 yılları arasında Karakaya Barajı'nı inşa ederken ilişkiler yine gerilmiştir. İş birliğini artırmak adına 1980'de Türkiye ve Irak Ortak Teknik Komite'yi kurmuş, 1983'te Suriye bu komiteye dahil olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin 1984'te sunduğu ve sınır aşan suların hakça ve makul kullanımı üzerine inşa edilmiş *Üç Aşamalı Plan* diğer iki ülke tarafından kabul edilmemiştir. 1987'de Türkiye ile Suriye'nin imzaladığı iki protokol su sorunu ve Kürt Sorunu'nun ilk kez birlikte ele alındığını göstermektedir (Çarkoğlu ve Eder, 2001: 60). İmzalanan ekonomik protokole göre Türkiye nihai bir anlaşmaya kadar Suriye'ye 500 metreküp/saniye su bırakma taahhütünü yerine getirecektir (Mutlu, 2011: 221). İmzalanan güvenlik protokolüne göreyse Suriye Kürdistan İşçi Partisi'ne (PKK) verdiği desteği kesecektir (Kibaroğlu ve Maden, 2014: 350). Ayrıca Türkiye'nin bıraktığı ortalama yıllık 500 metreküp/saniye suyun %58'ini Irak'ın, %42'sini de Suriye'nin kullanımına bırakan bir antlaşma da 1990'da imzalanmıştır (Williams, 2001: 30).

Üç ülke arasındaki en ciddi krizlerden biri 1990'da Türkiye Fırat'ın akışını Atatürk Barajı'nı doldurmak amacıyla bir aylığına durdurduğunda patlak vermiştir. Suriye ve Irak bu karar hakkında bilgilendirilmiş olsa da, uygulama sonrasında iki ülke Türkiye'yi "su emperyalizmi yapmakla" suçlamıştır (Çarkoğlu ve Eder, 2001: 57). Üç ülke arasındaki bir başka kriz de 1996'da Birecik Barajı'nın inşası sırasında yaşanmıştır. Suriye ve Irak barajın yapımına itiraz etmiş ve barajın finansmanının kesilmesi için etkin çaba göstermiştir. Aynı durum Ilısu ve Cizre barajlarının yapımı süreçlerinde de tekrarlanmıştır (Warner, 2012: 237). 1998'de Türkiye ve Suriye arasında güvenlik odaklı *Adana Mutabakatı*'nın imzalanmasından ve PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra iki ülke ilişkilerinde belirgin bir iyileşme olmuş ve bu olumlu hava sınır aşan sular konularına da yansımıştır. Bu çerçevede Türkiye ve Suriye arasında su ve bölgesel kalkınma odaklı hükümetler düzeyinde ve hükümet dışı düzeyde temaslar kurulmuş ve çeşitli protokoller imzalanmıştır (Kibaroğlu, 2012: 77). GAP-BKİ ve Suriye Arazi Islah Müessesesi (GOLD) arasında 2001'de imzalanan eğitim, uzman değişimi, teknoloji alışverişi gibi başlıklarda iş birliğini öngören protokol de bunlardan biridir. 2003'te Amerikan işgalinden sonra rejim değişikliği yaşayan Irak'la da çeşitli protokoller imzalansa da Irak, Türkiye'nin Irak halkının su haklarını ihlal ettiğini savunmaya ve Türkiye'nin membadaki su kullanımını eleştirmeye devam etmiştir (Kibaroğlu, 2012: 71). 2007-2011 arasında Türkiye ve Suriye arasında yine bir dizi toplantılar yapılıp mutabakatlar imzalansa da, 2011 sonrası Suriye'de yaşanan iç savaş ve Türkiye'nin Suriye politikası sonucu sınır aşan sular konusundaki iş birliğinin artık geçerli olmadığı söylenebilir.

Kısacası, gelinen noktada Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki özellikle GAP sonrası alevlenen sınır aşan suların kullanımı sorunu yıllar içinde

an(t)laşmalar yoluyla çözülme çabalarına rağmen hâlâ çözülememiş, üç kıyıdaş ülke arasında Fırat-Dicle Havzası su kaynaklarının entegre biçimde yönetimini sağlayabilecek bir mutabakata varılamamıştır.

2. Yöntem

Çalışmanın ampirik bulguları aktarılmadan önce çalışmada kullanılan verilerin nasıl toplandığından ve analiz edildiğinden kısaca bahsetmekte fayda vardır. Çalışmanın verileri 2013 ve 2014 yıllarında iki aşamalı olarak toplam yedi ay süren alan araştırması esnasında arşiv taraması ve yüz yüze derinlemesine mülakat yöntemleriyle Ankara ve Şanlıurfa'da toplanmıştır. Arşiv taraması kapsamında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki (TBMM) oturumların dökümlerinin yayınlandığı *TBMM Tutanak Dergisi*'nin 1975-2014 arasındaki yayınlarında GAP'tan doğrudan veya dolaylı olarak bahsedilen kısımlar bulunmuş ve sonunda 567 doküman incelenmiştir. Buna ek olarak GAP-BKİ'nin dijital arşivi de taranmış ve 315 dökümanlık havuzdan konuyla ilgili 86 doküman tespit edilip incelenmiştir. Yüz yüze derinlemesine mülakatlar kapsamında 64 katılımcıyla görüşülmüştür. Kasıtlı, kartopu ve ardışık örnekleme tekniklerinin birleştirilmesiyle seçilen bu katılımcıları Adalet ve Kalkınma Partisi'nden (AKP) 17, Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) dört, Halkların Demokratik Partisi'nden (HDP) dört ve Milliyetçi Hareket Partisi'nden (MHP) üç milletvekili olmak üzere toplam 28 milletvekili ve GAP-BKİ'den 19, DPT/Kalkınma Bakanlığı'ndan beş, düşünce kuruluşları ve üniversitelerden beş, DSİ'den dört, bölgenin köklü ve nüfuzlu çiftçi ailelerinden iki ve medya sektöründen bir kişi olmak üzere emekli veya aktif çalışan 36 bürokrat, uzman, danışman, yönetici, akademisyen ve kanaat önderi oluşturmuştur. Katılımcılar "etkili, öne çıkan ve çalıştıkları kurumlarda konularında derin bilgiye sahip olan kişiler olduğu için" bu mülakatlar "seçkin mülakatları" olarak da adlandırılabilir (Marshall ve Rossman, 2006: 105). Seçilen tutanakların ve çözümü yapılan görüşmelerin metinleri daha sonra NVivo adlı nitel veri analiz programı yardımıyla düzenlenmiş ve nitel içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir (Schreier, 2012). Veri toplama sürecinde ve sonrasında bütün etik ilkelere sadık kalınmıştır. Bu yüzden çalışmada kamuya açık kaynaklarda adı geçen konuşmacıların kimlikleri açık tutulurken mülakat yapılan kişilerin kimlikleri gizlenmiştir. Ayrıca yalınlık ve okuma kolaylığı adına hem tutanaklardaki konuşmacılar hem de görüşülen kişiler aksi bir durum belirtilmedikçe "katılımcılar" olarak anılmıştır.

3. Siyasi Aktörler, Karar Alıcılar ve Seçkin Grupların Gözünden GAP'ın 40 Yılı

1975-2014 arasında üretilen sözlü ve yazılı metinlerde yer alan GAP temalı söylemlerin sistematik biçimde incelenmesi sonucu projenin siyasi aktörler, karar alıcılar ve seçkin gruplar arasında (1) GAP Bölgesi'nin karakteristik özellikleri, (2) GAP'ın karakteristik özellikleri, (3) GAP'ın amaç ve hedefleri, (4) GAP'ın eksikleri ve sebep olduğu sorunlar, (5) GAP'ın tamamlanmasını geciktiren faktörler ve (6) GAP'ın popülaritesinin azalmasının sebepleri olmak üzere altı farklı kategoride ele alındığı görülmektedir.[5] Bu kategorilerin her biri alt kategorileriyle beraber aşağıda detaylı olarak incelenmiştir.

3.1. GAP Bölgesi'nin Karakteristik Özellikleri

Bu kategoride GAP Bölgesi'ni özgün kılan fiziki, siyasi, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikler tartışılmaktadır. Katılımcılar GAP Bölgesi'ni (1) kurak ve çorak, (2) geri kalmış ve az gelişmiş, (3) ayrımcılığa uğramış ve ihmal edilmiş ve (4) feodal ilişkilerin ve adaletsizliğin hüküm sürdüğü bir coğrafya olarak benimsemiş, buna rağmen bölgenin (5) zengin toprak, su ve insan kaynak ve potansiyellerine sahip olduğunun da altını çizmişlerdir.[6]

Buna göre GAP Bölgesi "yağışları az alan bir bölge"[7] olarak nitelenmiş ve bölgede "yağışların düzensiz, dengesiz olması nedeniyle veya ufak bir iklim değişikliğiyle ciddi kuraklıklar yaşandığı"[8] belirtilmiştir.

Bölge aynı zamanda bir "fukaralık olayı", "bir sosyal düzen sıkıntısı", "[i]şsiz ve umutsuz insanlar diyarı" (TBMM, 1992b: 289) olarak algılanmış, ayrıca bölge insanının "cahil ve mağdur durumda" olduğu, "kendilerini ifade

---

5 Bu ana kategorilere ek olarak (1) GAP-BKİ'nin kuruluşunu ve işleyişini konu edinen söylemler, (2) GAP'ın "gerçek sahibinin" hangi siyasi lider (Süleyman Demirel, Turgut Özal, Recep Tayyip Erdoğan) veya hangi parti (Doğru Yol Partisi, Anavatan Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi) olduğuna dair tartışmalar ve (3) Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002-2014 arası GAP ile ilgili yürüttüğü politikaları destekleyen ve eleştiren birbirine zıt söylemler "Çeşitli" adı verilebilecek ek ve ikincil bir kategori altında toplanmış fakat analiz dışında tutulmuştur.

6 Bu alt kategoriler oluşturulurken kullanılan kriter bütün katılımcıların aynı görüşte olmasından ziyade katılımcıların büyük, hatta ezici çoğunluğunun benzer doğrultuda görüş belirtmesi ve benzer söylemler üretmesidir. Aşağıda tartışılan diğer kategorilerin alt kategorileri de aynı kriter doğrultusunda oluşturulmuştur.

7 Mülakat, AKP Gaziantep Milletvekili, 14 Mayıs 2014, Ankara.

8 Mülakat, AKP Şanlıurfa Milletvekili, 8 Mayıs 2014, Ankara.

edemedikleri" (TBMM, 2005b: 373), bölgede "adama laf anlatılamadığı"[9] vurgulanmıştır.

Ayrım ve ihmal, "[ş]imdi, siz, Karadeniz Otoyolu'na, Bolu Tüneli'ne veya Esenboğa Havaalanı'na bir şekilde kaynak bulabiliyorsunuz; ama, verimliliği ve kârlılığı kendini kanıtlamış GAP Projesi'ne dönüp bakmıyorsunuz bile" (TBMM, 2004b: 216) veya "İstanbul'daki gayrisafi millî hasıladan (GSMH) kişi başına düşen pay ile Urfa'daki vatandaşın arasında dört kat fark var. Ortalama 11.000 dolar diyor da, İstanbul'da yaşayanın ortalama 21.000 civarındadır, GAP bölgesinde 4.500 civarındadır aldığı pay. Böyle bir dengesizlik var"[10] gibi beyanlarla dile getirilmiştir.

Feodal ilişkilerin ve adaletsizliğin hüküm sürmesi, büyük toprak sahipleri hakkında "toprakların büyük bölümü onların elinde. Para onların elinde. Orada tarım geliştiği zaman da fabrika açanlar, otel açanlar, yatırım yapanlar hep onlar olduğu için daha da güçlenecekleri"[11] gibi algılar ve "hiçbir zaman oradaki feodal yapı kırılmaz. Ancak toprak dağılımında bir düzenleme olursa kırılabilir"[12] gibi düşüncelerle vurgulanmıştır.

Bölgenin verimliliği de "Mezopotamya bu bölgede yaşıyor, tarih boyunca burası çok önemli olmuş, bütün medeniyetler bu bölgede kurulmuş"[13] ve "toprakları da çok verimli. Yani alan olarak Türkiye'nin %10'una sahip ama sulanabilir alanların %20'sine sahip Güneydoğu Anadolu. Su kaynaklarının da %28'i burada"[14] gibi ifadelerle dile getirilmiştir.

3.2. GAP'ın Karakteristik Özellikleri

Bu kategoride GAP'ın kapsamı, önemi, işlevleri ve kendine has bazı özellikleri tartışılmaktadır. Beklenildiği gibi GAP'ın ne olduğuna dair algılar oldukça çeşitlilik göstermektedir. Katılımcılar farklı zamanlarda GAP'ı (1) köklü ve eski, (2) devasa ve hayati, (3) çok sektörlü ve entegre ve (4) sürdürülebilir, katılımcı ve insan odaklı bir kalkınma projesi olarak tanımlamıştır. Katılımcılar aynı zamanda projeyi hem teknik karakteri sebebiyle (5) apolitik bir proje olarak, hem de sıkça yerel ve genel seçimlerde propaganda malzemesi olarak kullanılmasından dolayı (6) siyasi bir proje olarak kabul etmiştir. Katılımcılar ayrıca projeyi Türkiye Cumhuriyeti devletinin ve Türk

---

9 Mülakat, DSİ'de Şube Müdürü, 1 Nisan 2014, Ankara.
10 Mülakat, HDP Hakkâri Milletvekili, 7 Mayıs 2014, Ankara.
11 Mülakat, GAP-BKİ'de Uzman, 22 Nisan 2014, Ankara.
12 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 5 Mayıs 2014, Ankara.
13 Mülakat, AKP Gaziantep Milletvekili, 8 Mayıs 2014, Ankara.
14 Mülakat, GAP-BKİ'de Genel Koordinatör, 24 Mart 2014, Ankara.

milletinin gücünü ve büyüklüğünü temsil eden ve ülkenin uluslararası ilişkilerinde stratejik rol oynayan bir oluşum olduğu gerekçesiyle (7) partilerüstü/siyasetüstü bir (8) millî güvenlik ve barış projesi olarak da algılamıştır. Öte yandan bir kısım katılımcının projeyi (9) bölgedeki Kürt halkını dönüştüren ve asimile eden bir proje ve (10) Türkiye'nin doğusundaki/güneydoğusundaki kaynakları ülkenin batısına aktaran bir sömürü projesi olarak tanımladığı da görülmektedir.

Bu değerlendirmelere göre GAP yaygın olarak Türkiye'nin "en uzun zamandır devam eden projesi",[15] "hangi iktidar gelirse gelsin, hangi hükümet gelirse gelsin, hangi siyasi parti konuşursa konuşsun Türkiye'nin en büyük ve en kapsamlı projesi",[16] "Türkiye için her yönüyle hayati bir proje" (TBMM, 2003b: 299) olarak kabul edilmektedir.

Yine yaygın olarak proje "Dicle ve Fırat nehirlerinin havzaları üzerinde kurulmuş entegre bir proje" (TBMM, 1989a: 88) olarak tanımlanmıştır. Bu nokta genellikle "GAP projesi dediğimiz zaman, sadece bir elektrik ve sulamadan bahsetmiyoruz; bunun içinde sanayi var, bunun içinde eğitim var, bunun içinde sağlık var, bunun içinde ulaşım var, bunun içinde tarımın modernizasyonu var; çok sektörlü bir proje" (TBMM, 2006: 239) gibi görüşlerle de desteklenmiştir.

Öte yandan "sürdürülebilir bir kalkınma anlayışıyla ele alınan bir bölgesel kalkınma projesi" (TBMM, 2008a: 678) olduğu vurgulanan GAP'ta "gelinen noktada ekonomik ve bölgesel kalkınmanın büyük bölümü tamamlandığı için, artık daha çok insan odaklı projelere ağırlık verildiği"[17] ve "kalkınmadan olumsuz etkilenebilecek dezavantajlı kesimlerin kalkınmaya entegrasyonu, kamu sektörünün yanı sıra özel sektör ve halk katılımının projeye entegrasyonu" (TBMM, 2002b: 416) gibi kavramların dikkate alındığı belirtilmiştir.

Projenin tamamen apolitik bir doğası olduğu iddiası ve "tamamen kalkınmayı hedef alan bir proje" olması[18] bir katılımcı tarafından "[i]çeride teknisyen olarak da çalıştığım için söyleyebilirim, bunlar siyasi değil. Biz bir GAP uygulayalım, biz bu Güneydoğu'yu kuşatalım, oradaki terör vesaire falan bitsin gibi bir anlayışla bu işe başlandığına inanmıyorum"[19] şeklinde ortaya konmaktadır.

---

15 Mülakat, AKP Diyarbakır Milletvekili, 7 Mayıs 2014, Ankara.
16 Mülakat, GAP-BKİ'de Genel Koordinatör, 24 Mart 2014, Ankara.
17 Mülakat, GAP-BKİ'de Uzman, 22 Nisan 2014, Ankara.
18 Mülakat, AKP Adıyaman Milletvekili, 14 Mayıs 2014, Ankara.
19 Mülakat, AKP Aksaray Milletvekili, 13 Mayıs 2014, Ankara.

Karşıt kutupta tamamen siyasi bir doğası olduğu iddiasıysa GAP'ın "teknik boyutunu yitirip çok siyasi bir hâl almış bir proje"[20] olmasıyla ve "geçmişte, özellikle Süleyman Demirel ve Turgut Özal tarafından proje[nin] sık sık siyasete alet [edilmesi] ve propaganda amacı ile [kullanılmasıyla]"[21] açıklanmıştır.

GAP'ın herhangi bir siyasi partinin veya hükümetin projesi olmayıp millî bir devlet projesi olduğu ve Türk milletinin büyüklüğünü temsil ettiği iddiası da "GAP kimindir? Soru bu değil ki... Cevabı belli; cevabı: Türk milletinindir. Sorun, bunun bir an önce bitirilip, milletin hizmetine verilmesidir" (TBMM, 1988c: 75) veya "[GAP'ın ö]nemli bir kısmı bitmiştir, barajlar bitmiştir, en büyük ünite olan Atatürk Barajı bitmiştir ve bu tamamen Türk mühendis, Türk mimar, Türk işçisi, Türk sermayesiyle yapılmıştır"[22] gibi söylemlerle desteklenmiştir.

Ayrıca GAP'ın "sadece enerji … sadece sulama [projesi] değil", aynı zamanda "bir barış projesi" (TBMM, 2007c: 255) olduğu ve "hem ülkemiz açısından, hem de Orta Doğu'daki yeri açısından stratejik bir önemi"[23] olduğu sıklıkla belirtilmiş, "projeye yalnız, insanların karnını doyurmak açısından değil, millî güvenlik açımızdan da, millî güvenlik meselesi açısından da bakmakta fayda" (TBMM, 1988e: 285) olduğunun altı çizilmiştir.

Bunlara ek olarak GAP'ın "sadece barajlar falan filan değil, dönüşme projesi"[24] olduğu da "[p]rojenin sosyo-ekonomik olarak bir yapının değişmesinde katkısı olmuştur. Yapı tamamen değişmek üzeredir. Olumlu olumsuz fark etmez, değişme değişmedir"[25] gibi beyanlarla vurgulanmıştır. Bir katılımcının bu konuda "GAP'ın başlangıcı ve öncesi ayrı bir Türkiye'den söz edebiliriz, bugün ayrı bir Türkiye'den söz edebiliriz. GAP'ın bölge üzerindeki genel etkisini çok büyük olarak değerlendiriyorum"[26] demesi dikkat çekicidir.

Son olarak, GAP'ın "uygulama biçimi ve yöntemi itibarıyla bir sömürge projesi"[27] işlevi gördüğü, "korucu projesi gibi, aslında [amacının] yine asimile

---

20 Mülakat, bir düşünce kuruluşunda Su Politikaları Uzmanı, 5 Mayıs 2014, Ankara.
21 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 24 Mart 2014, Ankara.
22 Mülakat, Eski GAP'tan Sorumlu Devlet Bakanı, 12 Mayıs 2014, Ankara.
23 Mülakat, GAP-BKİ'de Genel Koordinatör, 24 Mart 2014, Ankara.
24 Mülakat, CHP İstanbul Milletvekili, 6 Mayıs 2014, Ankara.
25 Mülakat, DPT Proje Danışmanı (Emekli), 30 Nisan 2014, Ankara.
26 Mülakat, AKP Batman Milletvekili, 12 Mayıs 2014, Ankara.
27 Mülakat, HDP Hakkâri Milletvekili, 7 Mayıs 2014, Ankara.

etmek"[28] olduğu, "kadınları burada kendi dillerinden programlar içerisinde uzaklaştırdığı"[29] gibi iddialar da dile getirilmiştir.

3.3. GAP'ın Amaç ve Hedefleri

Bu kategoride GAP'ın başlangıcından bugüne hangi amaç ve hedeflerle planlandığı ve uygulandığı tartışılmaktadır. Katılımcılar bir taraftan GAP'ı (1) tarımsal ve endüstriyel üretim miktarını ve verimini artırmak, (2) tarım alanlarını sulamak, (3) enerji üretmek, (4) altyapı standartlarını yükseltmek ve (5) bölgenin doğal kaynaklarını rasyonel şekilde kullanmak ve geliştirmek gibi teknik amaçlarla ilişkilendirmiştir. Katılımcılar diğer taraftan projeyi (6) GAP Bölgesi ve diğer bölgeler arasındaki eşitsizlikleri gidermek veya azaltmak, (7) millî gelir ve katma değer elde etmek, (8) bölge halkının sosyo-ekonomik standartlarını yükseltmek ve (9) ülkenin kaderini ve çehresini değiştirmek ve bölgede radikal bir değişim sağlamak gibi sosyo-ekonomik amaçlarla ilişkilendirmiştir. Ayrıca katılımcılar projeyi (10) bölgeden dışarıya göçü engellemek ve bölge nüfusunu bölgede tutmak, (11) bölgedeki feodal ilişkileri ve toprak mülkiyeti eşitsizliğini ortadan kaldırmak ve (12) PKK ile mücadele etmek ve Kürt sorununun çözülmesine katkı sağlamak gibi siyasi amaçlarla da ilişkilendirmiştir.

Daha fazla detay vermek gerekirse GAP kısaca "2000 yıldır su görmeyen bir arazinin suya kavuşması … yorulmamış, bakir toprakların işletmeye açılması"[30] ve "üç yılda bir mahsul yerine, bir yılda üç mahsul alabilmenin adı" (TBMM, 1988a: 626) olarak tanımlanmıştır. Buna göre projenin sulama boyutunun önemi "Harran Ovası'nda susuz bir dönüm tarlayı ektiğinizde 200 kilo buğday alırsınız. Bunu bir sefer suladığınız zaman 1.200 kilo buğday alıyorsunuz, bu kadar basit bir hesap"[31] şeklinde ifade edilmiş ve GAP ile beraber "10 milyon dönüm arazi sulandığı zaman GAP Bölgesi['nin] Orta Doğu'nun gıda merkezi hâline [geleceği]"[32] sıkça dile getirilmiştir.

Projenin enerji boyutuysa "proje tamamlandığı zaman yılda 27.5 milyar kilovat ilave elektrik enerjisi kazanacağız" (TBMM, 1991c: 387), "GAP ile Türkiye'nin toplam hidroelektrik enerjisinin üçte biri üretilecektir" (TBMM,

---

28 Mülakat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Doçent, 10 Nisan 2014, Ankara.
29 Mülakat, Ankara Üniversitesi'nde Profesör, 8 Nisan 2014, Ankara.
30 Mülakat, DSİ'de GAP Bölge Müdürü (Emekli), 20 Mayıs 2014, Ankara.
31 Mülakat, DSİ'de GAP Bölge Müdürü (Emekli), 20 Mayıs 2014, Ankara.
32 Mülakat, AKP Diyarbakır Milletvekili, 7 Mayıs 2014, Ankara.

1989a: 89), "Türkiye enerji güvenliği açısından [GAP'ı] her anlamda yapmak zorunda"[33] gibi ifadelerle vurgulanmıştır.

Projenin bir diğer önemli boyutu olan ulaşım ve altyapı boyutuna da yaygın olarak dikkat çekilmiştir. Örneğin daha 1970'li yıllarda GAP ile beraber "yeni şehirler, yeni köyler" kurulacağı, "yepyeni bir vatan köşesi" imar edileceği, "bugün kuşun dahi içecek suyu bulunmayan … bu ovalarda yarın dış ülkelere yaş meyve ve sebze ihraç" edileceği ve "hava meydanları yapılacağı" (TBMM, 1975: 418) belirtilmiştir. Daha yakın zamanlarda da benzer şekilde "ulaşım olanaklarının iyileştirilmesi temelde GAP nedeniyledir. Türkiye'nin bir sürü yerinde bugün bölünmüş yol yapılıyor ama GAP bunu biraz daha hızlandırmıştır"[34] görüşü benimsenmiştir.

Bölge kaynaklarının rasyonel kullanımıyla ilgili olarak da "[b]izim de bölgede veya dünyada süper güç olma noktasında eksiğimiz yok. Sadece, var olan kaynakların rasyonel bir şekilde kullanılmasında olay düğümlenmekte" (TBMM, 1999b: 30) görüşü yaygın olarak kabul görmüş ve bu yüzden "[k]aynağı ülkemizde bulunan akarsuları tamamen kontrol edebilmek için bu proje[nin] süratle bitirilme[si]" (TBMM, 2006: 235) gerektiğinin altı çizilmiştir.

Bu teknik amaçların yanı sıra sosyo-ekonomik amaçlar doğrultusunda GAP "[b]ölgeler arası gelişmişlik farklarını kapatmak üzere tasarlanmış olan projelerden bir tanesi"[35] olarak kabul görmüştür. Bir katılımcının "[b]ugün Ankara ile Urfa arasında binalar ve lüks arasında bir fark yok. Konya öyle, Diyarbakır öyle. Bizim istediğimiz de o, doğu-batı, kuzey-güney arasındaki farklılıkların azalması"[36] sözleri bu noktayı desteklemektedir.

Benzer şekilde katılımcılara göre GAP "bir ekonomik getiridir, GSMH'ye katkıdır."[37] Projeyle beraber Türkiye "barajın ötesinde, onun su sathından faydalanmak suretiyle korkunç maddi kazançlar elde et[miştir]".[38] Ayrıca proje "bugüne kadar harcananın fazlasını geri vermiştir. Üstelik, bu yatırımlar, ekonomik ömrü uzun olduğu için daha on yıllarca gelir getirmeye devam edecektir" (TBMM, 2003a: 346).

Bu iki noktayla ilişkili olarak GAP'ın "gerçekleşmesi durumunda, bölge[nin] ekonomik ve sosyal yönden kalkınaca[ğı], fakirlik ve sefalet[in], bir daha dirilmemek üzere, tarihe gömülece[ği]" (TBMM, 2004a: 452) düşünülmüş ve projenin bölgenin "hem ekonomik, hem sosyal, hem kültürel yönden

---

33 Mülakat, bir düşünce kuruluşunda Su Politikaları Uzmanı, 5 Mayıs 2014, Ankara.
34 Mülakat, GAP-BKİ'de Başkan Yardımcısı (Emekli), 22 Nisan 2014, Ankara.
35 Mülakat, MHP Antalya Milletvekili, 7 Mayıs 2014, Ankara.
36 Mülakat, DSİ'de Müfettiş, 22 Mayıs 2014, Ankara.
37 Mülakat, CHP Mersin Milletvekili, 13 Mayıs 2014, Ankara.
38 Mülakat, Yüksek Şehir Plancısı, 3 Nisan 2014, Ankara.

kalkınmasına etki edebilecek bir proje"[39] olduğu vurgulanmıştır. Buna bağlı olarak bir katılımcının bölgenin geçmişiyle bugününü kıyaslayarak "GAP çok büyük bir köydü, öyle diyeyim. Ama GAP'la birlikte özellikle sulamaya açılan alanlarda önemli bir değişim söz konusu oldu, özellikle de yaşam tarzlarında. Eskiden bir kent havası yoktu burada"[40] sonucuna varması dikkat çekicidir.

Bu değişim ve dönüşüm vurgusuyla ilişkili olarak GAP'ın "gerçekleşmesiyle, Güneydoğu Anadolu insanının kaderi[nin] değişece[ği]" (TBMM, 1992a: 738) ve "GAP ve benzeri hizmetlerle Doğu'nun makûs talihi[nin] yenilece[ği]" (TBMM, 1985: 303) de yaygın olarak savunulmuştur.

Daha siyasi amaçlar doğrultusunda ise GAP ile beraber "[s]ulu tarıma bağlı sektörler[in] güçlenece[ği]" ve "yaklaşık olarak 3.5-4 milyon insanı[n] ekmek sahibi olaca[ğı]" (TBMM, 2010a: 707) düşünülmüştür. Buna bağlı olarak projenin bitirilmesiyle "[y]ıllardır, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden büyük kentlerimize göç[ün] … sona erece[ği], üstelik tersine dönerek yıllardır büyük kentlere göç eden insanlar[ın] yine kendi topraklarına dönecekler[i]" (TBMM, 1992a: 738) ve "[m]evsimlik tarım işçilerinde azalma [olacağı]"[41] tahmin edilmiştir.

Ayrıca projenin bölgedeki dengesiz toprak mülkiyetini değiştirme amacı ve işlevi de sıkça dile getirilmiştir. Örneğin bir katılımcının bu konudaki "90'larda *GAP Master Planı*'nı yaparken en büyük toprak sahibinin 300.000 dönüm arazisi vardı. 500.000 dönümü olan da varmış, duydum ama görmedim. Yedi tane köyü olan insanlar biliyorum. Bunlar çok daha evvelki şeylerdi Antep'te, Urfa'da falan ama şimdi kalmadı. Sulu arazide büyük toprak mülkiyeti biter"[42] yorumu dikkat çekicidir. Bir diğer katılımcının da aynı hususta "bilinenin aksine, burada büyük toprak sahibi kalmadı ki? Nedir büyük toprak sahibi ölçüsü? 100 dönüm mü, 200 mü, 500 mü, 1.000 mi? 5.000 mi? Dolayısıyla bu sulama feodal ilişkileri perçinlemedi, aksine bozmuştur. Yok etti. Sulama yok etti. GAP'ın bu yönde etkisi var"[43] tespiti de projenin bu yönüne vurgu yapmaktadır.

Son olarak, projnin "bölgenin etnik yapısından kaynaklanan problemleri aşmak adına yapılan bir proje" olduğu ve "27 yılda farklılaşan bir Kürt sorunu ile bir nebze ilintili" olduğu[44] düşüncesi de dile getirilmiştir. Bu düşüncenin temelinde "[i]şsizli[ğin], terörün en büyük istismar konusu ve malzemesi"

---

39 Mülakat, CHP Gaziantep Milletvekili, 20 Mayıs 2014, Ankara.
40 Mülakat, GAP-BKİ Başkan Yardımcısı, 29 Mayıs 2014, Şanlıurfa.
41 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 25 Mart 2014, Ankara.
42 Mülakat, Yüksek Şehir Plancısı, 3 Nisan 2014, Ankara.
43 Mülakat, Çiftçi ve İş İnsanı, 30 Mayıs 2014, Şanlıurfa.
44 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 24 Mart 2014, Ankara.

olduğu (TBMM, 1994: 396) ve GAP'la birlikte "[i]nsanların orada refah seviyesinin yüksek olmasıyla insanların dağlara gitmesi[nin] de önlenmiş [olacağı]"[45] düşüncesi yatmaktadır. Bir katılımcının GAP'ın "[i]nsanlara evlerinde, topraklarında, şehrinde, köyünde insanca yaşayabilecekleri bir ortam sağlamak" ve "[v]atandaşın devlete olan inancını tekrar tesis etmek" amacıyla başlatıldığını belirtmesi de (TBMM, 2011b: 725) bu noktayı desteklemektedir.

3.4. GAP'ın Eksikleri ve Sebep Olduğu Sorunlar

Bu kategoride GAP'ın eksikleri, GAP'tan kaynaklanan öngörülen ve öngörülemeyen sorunlar ve önlem alınmadığı takdirde gelecekte ortaya çıkabilecek potansiyel sorunlar tartışılmaktadır. Katılımcılar GAP'ı (1) bir türlü tamamlanamadığı ve gecikmeli devam ettiği için, (2) entegre proje yaklaşımından saptığı ve âdeta (yeniden) salt bir mühendislik ve enerji üretimi projesine dönüştüğü için, (3) bölge halkının gerçekliklerinden ve ihtiyaçlarından kopuk olduğu ve vaat edilen değişiklikleri sağlamadığı için ve (4) hakkında yeterince bilimsel ve akademik çalışma yapılmadığı için eleştirmiştir. Katılımcılar projeyi ayrıca (5) toprak tuzlulaşması ve çölleşme gibi ekolojik tahribatlara sebep olduğu için, (6) Samsat, Hasankeyf, Zeugma ve Halfeti gibi binlerce yıllık tarihî ve kültürel varlıkları sular altında bırakarak tarihe ve kültüre zarar verdiği için ve (7) birçok yerleşim yerini sular altında bırakarak zorunlu iç göçlerin, artan eşitsizliklerin ve sosyal dejenerasyonun kaynağı olduğu için de eleştirmiş ve proje kaynaklı sosyal, insani ve ekolojik sorunlara dikkat çekmiştir.

Buna göre "otuz yılı aşkın süredir gündeme getirilen bu proje[nin] neden tamamlana[madığı]" (TBMM, 2008c: 892) defalarca sorulmuş, projenin "bu hızla gitmesi durumunda Türkiye'nin bir yüz yıla ihtiyacı"[46] olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca projenin zamanla entegre proje anlayışından uzaklaşması "[o]rtada, entegre proje yok veya duruma entegre proje gibi bakıldığı yok" (TBMM, 1988d: 43), "*GAP Master Planı* hazırlanırken, tarım, sanayi, ulaştırma, eğitim, sağlık, kırsal kesim altyapı yaptırımlarını da içeren bir GAP entegre planıydı ancak görüyoruz ki son zamanlarda farklı bir uygulama var" (TBMM, 2008d: 90), "GAP'a sadece enerji projesi bakışından vazgeçilmelidir" (TBMM, 2008e: 364) gibi beyanlarla dile getirilmiştir. Bu noktayla ilişkili olarak katılımcılara göre "bugün enerji ile ilgili bölüm neredeyse bitme noktasındadır. Fakat sulama ile ilgili konuda maalesef arzulanan neticeler elde

---

45 Mülakat, AKP Bingöl Milletvekili, 14 Mayıs 2014, Ankara.

46 Mülakat, CHP Mersin Milletvekili, 13 Mayıs 2014, Ankara.

edilememiştir."[47] "Atatürk Barajı'nda 15-20 yıldır su tutul[maktadır]" ve kullanılmadığı için "atıl kapasite" yaratmaktadır.[48] "Sulamada kullanılacak barajlar tamamlanarak depolanmıştır; fakat, bu suyu araziye dağıtacak kanal ve kanaletler tamamlanamamıştır" (TBMM, 2005a: 193).

Öte yandan GAP'ın "halktan kopuk" olduğu ya da halka yansımalarının sınırlı olduğu da çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Örneğin "GAP'ta ilk günden beri göz ardı edilenler[in], o bölgenin asırlardır kahrını çekmiş insanlar[ı] ol[duğu]" (TBMM, 1988b: 148) ifade edilmiştir. Aynı konuda bir katılımcının "ben orada yaşayan biri olarak bir değişiklik görmedim. Öncesinde de, sonrasında da oradaydım, bir değişiklik görmedim"[49] gözlemi ve bir başka katılımcının "biz sempozyuma giderken bizi dinleyen neredeyse birinci dereceden muhataplardan kimse yoktu. Bölgeden bahsediyorum. Muhatap kim? Çiftçi. Muhatap kim? Bölgede bu işle uğraşanlar. Bizi dinleyenler bunlar olmadı"[50] tespiti de bu noktayı desteklemektedir.

GAP hakkında bilimsel ve akademik araştırma eksiği de farklı biçimlerde dile getirilmiştir. Katılımcıların bu konuda "bölgenin sağlıklı bir envanteri yoktur, demografik yapı belli değildir ve acilen bölgede bir yeni nüfus sayımına gereksinim vardır" (TBMM, 1989b: 45), "değişimleri ölçmek için çok geniş kapsamlı, topyekûn bir sosyal etki değerlendirmesinin yapılması lazımdır"[51] ve "üniversitelerden yeterli destek alınmamaktadır"[52] gibi tespitler yaptığı ve önerilerde bulunduğu görülmektedir. Özellikle bir katılımcının "Münih Üniversitesi bundan yedi sene önce geldi Ilısu Barajı'yla ilgili gövde barajından Hasankeyf'in batısına kadar bütün ekolojik yapıyı, bütün hayvan türlerini, canlı türlerini, hepsinin fizibilitesini, çalışmasını yaptı, 500 tane kitap bastı ve bu kitapları piyasaya vermedi. Türkiye'nin elinde var mı öyle bir çalışma?" (TBMM, 2014) yorumu ve kıyaslaması dikkat çekmektedir.

GAP kaynaklı sorunlar bağlamındaysa GAP'ın "[d]ünyanın en verimli arazisi Harran Ovası'nda çoraklaşma[ya] ve tuzlaşma[ya]"[53] sebep olduğu, barajlardan su verilmediği için "Suruç'[un] bugün çöl haline" geldiği (TBMM, 2002a: 528) ve proje sonrası "sulamayla birlikte bazı hastalıkların ortaya çıktığı"[54] gibi sorunlar dile getirilmiştir.

---

47 Mülakat, AKP Şanlıurfa Milletvekili, 8 Mayıs 2014, Ankara.
48 Mülakat, GAP-BKİ'de Danışman (Emekli), 27 Mart 2014, Ankara.
49 Mülakat, CHP İstanbul Milletvekili, 6 Mayıs 2014, Ankara.
50 Mülakat, AKP Şanlıurfa Milletvekili, 8 Mayıs 2014, Ankara.
51 Mülakat, GAP-BKİ'de Uzman, 24 Mart 2014, Ankara.
52 Mülakat, Kalkınma Bakanlığı'nda Daire Başkanı, 30 Nisan 2014, Ankara.
53 Mülakat, AKP Şanlıurfa Milletvekili, 8 Mayıs 2014, Ankara.
54 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 25 Mart 2014, Ankara.

Yine GAP'la birlikte "bölgenin tarihî ve doğal yapısını tahrip eden enerji üretilerek Zeugma'[nın], Halfeti'[nin] sular altında" bırakıldığı (TBMM, 2008b: 447) ve "elektrik enerjisi uğruna" Hasankeyf'in sular altında bırakılacağı (TBMM, 2011a: 242) yaygın olarak belirtilmiştir.

Benzer şekilde GAP'la beraber "istimlake uğrayan arazi sahiplerinin, vatandaşların başıboş ve sahipsiz" kaldığı (TBMM, 1991a: 149) ve "evsiz, topraksız, işsiz kalan o insanlar[ın], kendilerine kamulaştırma bedelleri ödenmediği için, çok büyük sıkıntıların içine düş[tüğü], kendilerine yeni bir ev, yeni bir iş kurama[dığı] ve çoğu[nun] faizcilerin, tefecilerin eline düş[tüğü]" (TBMM, 1992a: 739) gündeme getirilmiştir. Bir katılımcı da bu durumu "Atatürk Barajları'ndan çok geniş alanlar kamulaştırıldı ve su altında kaldı. Çok sayıda köy su altında kaldı. Oradan çıkan insanlar çok perişan oldu"[55] sözleriyle doğrulamaktadır.

Ayrıca GAP'ın "beraberinde bazı sosyal sorunları da" getirdiği ve/veya getireceği (TBMM, 1991b: 72) düşünülmüştür. Örneğin bu konuda "yöredeki toprak dağılımına gerekli çözümü getiremezsek, o toprak dağılımını olduğu gibi bırakırsak, Türkiye'de bu barajın, ya da bu projenin bitiminden sonra, gelir dağılımı, bugünkünden çok daha fazla bozuk hâle gelecektir" (TBMM, 1988a: 623) gibi uyarıların projenin erken safhalarından itibaren yapıldığı görülmektedir. Proje sonrası "kentlerde yoksul ile zengin arasındaki yaşam standardı açısından bir uçurum yaratıldığı"[56] da sıkça vurgulanmıştır. Bu konuda bir katılımcının sulamayla geliri artan insanların "ilk önce bir zenginlik bunalımı [yaşadığını], ikinci, üçüncü hanımları [aldığını], Antep'te pavyonlara [gittiğini], bir de araba [aldığını]"[57] gözlemlemesi de açıklayıcıdır.

3.5. GAP'ın Tamamlanmasını Geciktiren Faktörler

Bu kategoride GAP'ın planlandığı gibi 2005 yılında tamamlanmasını geciktiren sebepler tartışılmaktadır. Katılımcılara göre GAP (1) Türkiye'de hüküm süren katı merkeziyetçi yönetim anlayışı, (2) hantal bürokrasi, kurumsal kapasite eksikliği ve devlet kurumları arasındaki koordinasyon eksikliği, (3) nitelikli personel ve araştırmacı eksikliği, (4) planlama kaynaklı sorunlar ve (5) GAP-BKİ'nin idari yapısı ve bu yapıdan kaynaklanan belirsiz görev süresi, yetersiz kapasitesi, yetki eksikliği gibi idari faktörler sebebiyle zamanında tamamlanamamıştır. Katılımcılar ayrıca projenin (6) yetersiz finansal kaynaklar ve (7) yetersiz kamu ve özel sektör yatırımları gibi ekonomik faktörler

55 Mülakat, DPT Proje Danışmanı (Emekli), 30 Nisan 2014, Ankara.
56 Mülakat, HDP Hakkâri Milletvekili, 7 Mayıs 2014, Ankara.
57 Mülakat, GAP-BKİ'de Proje Koordinatörü (Emekli), 25 Nisan 2014, Ankara.

sebebiyle geciktiğini de belirtmişlerdir. Bunlara ek olarak (8) "karanlık dış güçler" olarak algılanan devletler ve devlet dışı aktörler, (9) projeyi sürekli sabote ettiği ve özellikle özel sektörün bölgeye yatırım yapmasını engellediği belirtilen PKK ve (10) siyasi irade ve siyasi istikrar eksikliği gibi siyasi faktörler de gecikmelerin sebebi olarak görülmüştür.

Detaylandırmak gerekirse "Türkiye gibi coğrafi bölgesel kapasiteye sahip, [2007 itibarıyla] 76 milyon gibi yoğun nüfusu olan bir ülkenin tek bir merkezden yönetilmesinin kolay [olmaması]"[58] ve "hükümet[lerin], bölge için hazırlamış olduğu projelerde katı bir merkeziyetçi politika gütme[si] ve yerel yönetimlerle sağlıklı ve adil bir diyalog kurmama[sı]" (TBMM, 2007c: 247) gibi faktörlerin GAP'ı olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Bir katılımcının bu konudaki "Türkiye'de hâlâ merkezî devlet anlayışı egemen. O bölge kalkınma idareleri kuruluyor ama hiçbir şekilde onlara gerçek anlamda planlama ve o plana dayalı olarak kaynakların kullanımı üzerinde kontrol yetkisi verilmiyor. Bunu yapmadığınız müddetçe bölge kalkınma idarelerinin hiçbir anlamı yok. … Bölge kalkınma idareleri de merkezi otoritenin uzantıları, ajanslar da öyle. Bunun ademimerkeziyetçilikle hiçbir alakası yok. Kararlar Ankara'da veriliyor"[59] görüşleri de bu savı desteklemektedir.

Gecikmeye sebep olan bir başka faktör "ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının arasında müzminleşen koordinasyonsuzluk" ve "kopukluk" olarak belirtilmiş ve "[g]elişmiş ülkelerde çok doğal olan uyum[un], geri veya gelişmekte olan ülkelerde sağlanama[dığı]" vurgulanmıştır (TBMM, 1997: 405). Örneğin bu eksiklik "600.000.000 dolar bedelli Suruç-Baziki Projesi için Amerikan firmaları[nın] talip olup gerekli kredi[nin] bul[unduğu]; ama, ne yazık ki, iki yıldan beri Hazine'den referans beklendiği için bu iş[in] yapılam[adığı]" (TBMM, 2002b: 413) gibi olaylarla açıklanmıştır. Benzer bir durumun tuzlanma bağlamında da yaşandığı belirtilmiş ve "DSİ'ye soruyorsun, tuzlanma sosyal bir problemdir diyor. Ben suladım, gerisine GAP İdaresi baksın. GAP İdaresi diyor, bu DSİ'nin işidir falan filan. Tuzlanıp gidiyor sonuç olarak"[60] sözleriyle bu eksiklik eleştirilmiştir.

Nitelikli ve tecrübeli personel ve araştırmacı eksikliği de sıkça dile getirilen bir sorun olarak göze çarpmaktadır. Örneğin bir katılımcının bu konudaki "*GAP Sosyal Eylem Planı*'nı üç-dört kişi hazırladık. Hazırlarken de çok farklı uçlardaki insanlarla çalıştık. Bunu hazırlarken aklımda sadece şu vardı: O bölgedekilere hizmet ediyoruz, o bölge için uygun şeyler yapmamız lazım. … Bana kalırsa da biz onu yaparken ne bizim arkamızdan bizi frenleyen

58 Mülakat, HDP Muş Milletvekili, 8 Mayıs 2014, Ankara.
59 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 9 Nisan 2014, Ankara.
60 Mülakat, Yüksek Şehir Plancısı, 3 Nisan 2014, Ankara.

bir güç vardı, ne de iten bir güç vardı. Ortak akılla bir şey yapmaya çalışıyorduk sadece"[61] sözleri dikkat çekicidir. Başka bir katılımcının "burada [Urfa] bölgesel kalkınma alanında uzmanlaşmış en az 70 yetişmiş personelimizi kaybettik. … [A]ldığımız personel yeni mezun personel, bölgesel gelişme alanında deneyimi yok. Kendi lisans eğitimini aldığı alanda bile bir deneyimi yok. Siz bunlarla GAP gibi bir projeyi izleyip, değerlendirip, yönetip yeni projeler ortaya koymaya çalışıyorsunuz"[62] sözleri de bu eksikliğin altını çizmektedir.

Öte yandan gecikmelerin "Türkiye'nin iş yapış biçiminden" kaynaklandığı ve GAP'ın "başı sonu belli, adı sanı konmuş, iyi tanımlanmış bir proje [olmadığı], 77 yılındaki GAP ile 87 yılındaki GAP['ın], 87 ile 97 arasındaki GAP['ın] farklı olduğu"[63] sıkça dile getirilmiştir. Bir katılımcı bu bağlamda projeyi "normal olarak bakarsanız proje biter. Bir başlama yılı vardır, bitiş yılı vardır. Bitmesi gerekir. Yılan hikâyesine dönüyorsa, bitmiyorsa, ortada proje mroje yoktur"[64] sözleriyle eleştirmiştir.

Ayrıca GAP-BKİ de projenin gecikmesinin sebeplerinden biri olarak görülmüş ve idare "[b]u idarenin istenen etkiyi gösteremeyişinin birincil nedeni yetkisiz oluşudur, koordinasyonda yaptırım gücünün olmayışıdır ve ödenek tahsis etme yetkisinin bulunmayışıdır" (TBMM, 2007a: 89) şeklinde eleştirilmiştir. Bir katılımcının "GAP İdaresi çözülmüş bir idaredir. Çok kötüdür. Zamanla GAP İdaresi bir nevi turizm merkezine döndü. Ankara'da yeni bir binaya taşındılar, ondan sonra da orada çalışanlar bir bakarsınız pazartesi burada, salı Urfa'da, çarşamba burada, cuma yine Urfa'da. Turizm şirketi gibi çalıştılar"[65] tespiti bu konuda verilebilecek çarpıcı bir örnektir.

Bu idari faktörlere ek olarak gecikmelerin "teknik ve mühendislik gecikmeleri değil, kaynak gecikmesi" olduğu ve projeye "Türkiye'nin genel ekonomik durumuna bağlı olarak kaynak bulunamadığı"[66] belirtilmiştir. Bir katılımcının bu konu hakkında sarf ettiği "en önemli mesele yeterli kaynağın tahsis edilmemesi. Paranız varsa bugünkü teknolojiyle, bugünkü Türkiye'nin kurumsal yapısında her şeyi yapıyorsunuz. Paranız yoksa olmuyor"[67] sözleri de bu noktayı desteklemekte ve ekonomik faktörlere dikkat çekmektedir.

---

61 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 5 Mayıs 2014, Ankara.
62 Mülakat, GAP-BKİ'de Genel Koordinatör, 24 Mart 2014, Ankara.
63 Mülakat, Kalkınma Bakanlığı'nda Müsteşar Yardımcısı, 24 Nisan 2014, Ankara.
64 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 9 Nisan 2014, Ankara.
65 Mülakat, Hacettepe Üniversitesi'nde Profesör (Emekli), 24 Nisan 2014, Ankara.
66 Mülakat, CHP Adana Milletvekili, 29 Nisan 2014, Ankara.
67 Mülakat, GAP-BKİ'de Grup Yöneticisi (Emekli), 16 Mayıs 2014, Ankara.

Bununla ilintili olarak proje "toplam kamu yatırımlarından yüzde 5'ler civarında pay almaya devam ettiği sürece değişen bir şey olmayaca[ğı]" ve "[s]orunun çözümü için GAP'ın kamu yatırımlarından aldığı payın en az yüzde 10'lar civarına çıkarılması gerek[tiği]" de (TBMM, 2008e: 372) yaygın olarak dile getirilmiştir. Yine bir ekonomik faktör olarak "GAP devam ederken özel sektörün buraya [bölgeye] gitmemiş olması"[68] projenin "en büyük handikapı" olarak tanımlanmış ve projenin tamamlanabilmesi için "finansman konusunda, gerek Türkiye'deki bir kısım finansmanın o tarafa doğru çekilmesi ve gerekse yabancı sermayenin Güneydoğu'ya çekilmesi için ciddi bir gayretin sarf edilmesi gerek[tiği]" (TBMM, 2008e: 82) belirtilmiştir. Buna rağmen özellikle bölgede yaşayan bazı katılımcıların "yurt dışından henüz sermayenin gelmesinin bir nedeni yok. Niye gelsin? Ben araziyi suladım, gel sen imal et diyorsunuz. Ne imal edeyim ben? Tekstilde Çin var, neden seninle uğraşayım? Üretim de orada daha kolay. Özbekistan var, Hindistan var…"[69] benzeri görüş ve deneyimleri olduğunu da not düşmek gerekir.

Öte yandan "büyük GAP Projesi'ni çekemeyen" ve kendi ekonomik ve siyasal çıkarları için, bu projeyi bir mâni olarak gör[en]" devletlerin (TBMM, 1987: 277) yaygın olarak gecikmelerden sorumlu tutulduğu görülmektedir. Örneğin bu iddiaya göre "bölge dışında olan ve bugün dünyaya yön veren güçler su gibi hayati önem taşıyan unsurların yani bu iki ırmağımızın [Dicle ve Fırat] Türkiye'nin elinde olmasını istememektedirler ve bundan rahatsız olmaktadırlar" (TBMM, 2008e: 364). "Avrupalı ve Yunan … 'Türkiye GAP'ı tamamlarsa, artık kimse Türkiye ile baş edemez'" demektedir (TBMM, 1986: 518). "GAP Projesi'ni istemeyenler, Türkiye'nin o bölgesinin kalkınmasını istemeyenler, o bölgedeki doğal potansiyelin değerlendirilmesini istemeyenler, direkt ve endirekt şekilde PKK terörüne destek vermiş[tir ve vermektedir]" (TBMM, 2001: 707). "Dünyada, bütün barajlara kredi vermek için yanaşan kredi kuruluşları" GAP'ın gerçekleşmemesi "için ellerinden gelen gayreti göster[mektedir]" (TBMM, 1999a: 54). Yine bölgeyi "gezmeye gelen pek çok Batılı yetkili, pek çok heyet, bölgeyi dolaştıktan sonra şunu incelemişlerdir: Türkiye bu bölgede ne yapıyor; GAP Türk ekonomisine ne getirecek; Türk ekonomisi bu bölgede sanayi hammaddelerini ürettiği zaman, hangi oranda mamül sanayi maddesi çıkaracak ve bu çıkaracağı sanayi maddesi kendi pazarlarını nasıl olumsuz etkileyecek; GAP'a daima böyle bakmışlardır" (TBMM, 1999a: 54).

Bunlara ek olarak "[b]ölgede on yıl boyunca yaşanan terör[ün], GAP'ın yarım kalmasının en önemli nedeni" olduğu ve "önce bu projeyi vur[duğu]"

---

68 Mülakat, AKP Şanlıurfa Milletvekili, 8 Mayıs 2014, Ankara.

69 Mülakat, Çiftçi ve İş İnsanı, 30 Mayıs 2014, Şanlıurfa.

(TBMM, 2003a: 345) vurgulanmıştır. Bu konuda "ne zaman GAP çıktı, sosyal olaylar başladı. Bütün mesele bunu engellemekti. Ne yaptılar, ilk baraj şantiyelerini yaktılar, iş makinalarını engellediler. Halk uyanmasın diye okulları yaktılar, öğretmenleri öldürdüler"[70] benzeri görüşler sıkça dile getirilmiştir. Buna bağlı olarak "[e]ğer bugün GAP projesi bitirilemediyse, en büyük sorumluluk PKK'nındır. Bu projenin maliyetinin 10 mislini bu millet, bu devlet terörle mücadeleye harcamıştır. Daha birkaç gün evvel gazetelerdeki miktar 300 milyar dolardır. GAP projesinin toplam maliyetinin 32 milyar dolar olduğu dikkate alındığında, Türkiye, son 23 sene içerisinde 10 tane GAP projesini bitirebilirdi" (TBMM, 2007b: 641) gibi hesaplar da yaygın olarak yapılmıştır.

Son olarak, GAP'ın gecikmesinin önemli bir sebebinin "GAP'ın arkasında ciddi anlamda bir siyasal destek"[71] ve "millî bir politika olma[ması]"[72] olduğu kabul görmüştür. Bir katılımcının bu konuda yaptığı "[u]n var, yağ var, şeker var, helva yapacak kimse yok. GAP'ta mera arazisi var, geniş tarım arazileri var, genç işsizler ordusu var ama ne yazık ki GAP'ı bitirecek siyasi bir irade yok" (TBMM, 2010b: 254) benzetmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda projenin bir "kalkınma değil, kandırma projesi ol[duğu]" belirtilmiş ve şayet proje "siyasi iktidarların elinde kandırma projesi olarak oyuncağa dönüşmeseydi bölgenin kalkınma düzeyi[nin] böyle [olmayacağı]" (TBMM, 2007d: 50) vurgulanmıştır.

3.6. GAP'ın Popülaritesinin Azalmasının Sebepleri

Bu kategoride GAP'ın popülaritesinin yıllar içinde azalmasının sebepleri tartışılmıştır. Katılımcılara göre proje (1) kalkınma paradigma ve uygulamalarının 1950'lerden bu yana küresel çapta değişmesi, (2) GAP'ın başlatılmasından sonraki süreçte birçok yeni ses getiren ve oy toplama potansiyeli taşıyan büyük ölçekli kalkınma ve altyapı projesinin hizmete girmesi, (3) projenin hedef kitlesi olan bölge halkının projeye dair umut ve heyecanının zamanla sönümlenmesi ve ulaşılamayan hedeflerden dolayı halkın hayal kırıklığı yaşaması ve (4) toplumun genelinde projeye karşı bir ilgisizliğin olması GAP'ın gündemde geçmişe kıyasla daha az yer almasının ve görünürlüğünün azalmasının sebeplerini oluşturmaktadır.

Buna göre GAP'ın eskisi kadar popüler olmamasının sebeplerinden biri "[e]skiden bir karma ekonomi, tarımın önemli olduğu gibi şeyler var[ken]"

---

70 Mülakat, Yüksek Şehir Plancısı, 3 Nisan 2014, Ankara.
71 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 9 Nisan 2014, Ankara.
72 Mülakat, DSİ'de Müfettiş, 22 Mayıs 2014, Ankara.

günümüzde "serbest piyasa, neoliberalizm, her şeyi piyasaya bırakalım tarzında bir [eğilimin]"[73] olmasıdır.

Ayrıca bu popülarite kaybının temelinde hükümetlerin "artık büyük projeler peşinde" olmaları ve artık İstanbul'a açılacak olan "dünyanın en büyük havaalanı" veya hizmete girmiş olan Marmaray, Üçüncü Köprü gibi yatırımların "puan toplaması"[74] da yatmaktadır. Bu bağlamda yapılan "[b]arajlar bitti. Daha doğrusu büyük propagandası yapılacak şeyler bitti. 90'ların başlarında Atatürk Barajı bittiği zaman büyük bir ulusal şeydi. … Propaganda aleti olarak kullanabilecekleri, kamuoyu oluşturabilecekleri şeyler yapıldı bitti zaten. Bazı barajlar hâlâ yapılıyor ama o kadar önemli değil onlar"[75] tespiti bu savı desteklemektedir. Hükümetlerin "artık bir tek Güneydoğu değil, Doğu, Karadeniz, Doğu Karadeniz, İç Anadolu, hepsine aynı yatırımı [yaptığı için]"[76] de projenin eskisi kadar popüler olmadığı belirtilmektedir.

Öte yandan her ne kadar projede "ilk yıllar[ın] çok iyi" olduğu ve "başarılı işler yapıldı[ğı]" belirtilse de "o heyecan[ın] yerini zamanla alışkanlığa devretti[ği] ve bıkkınlık yarattı[ğı]," bu yüzden de projenin zamanla "yerel açısından umutsuzluk hâline geldi[ği]"[77] dile getirilmiştir. Bu umutsuzluk duygusunun sadece halk arasında değil, aynı zamanda projenin uygulayıcıları arasında da yaygın olduğu bir katılımcının "hedeflediğimiz şeylere çok ulaşamıyoruz. O kadar para, yatırımlar, emek, insan gücü aktarıyoruz, insan birazcık sonuçlarını görmek istiyor"[78] sözlerinden anlaşılmaktadır.

Son olarak, toplumun projeye karşı genel ilgisizliği "çoğu parlamenter bile bilmiyor Güneydoğu'yu, yatırımları, kaynakları. Çoğu insan bilmiyor. Bunun için de ben kimseyi suçlamıyorum. Çok hızlı tüketiyoruz artık, saatle tüketiyoruz"[79] benzeri beyanlarla dile getirilmiştir. Bu konuda bir başka katılımcının "[GAP'ın ilk yıllarında] ben 'GAP'ta çalışıyorum' dediğim zaman Kâzım Karabekir'deki GAP Oteli'nde çalıştığımı sanıyorlardı. O zaman da GAP'tan haberdar olmayan çok kişi vardı. Kurumsal olarak ele alırsanız üst düzey hariç alt düzeyin de bir bilgisi yoktu"[80] sözleri dikkat çekmektedir.

---

73 Mülakat, GAP-BKİ'de Başkan Yardımcısı (Emekli), 22 Nisan 2014, Ankara.
74 Mülakat, GAP-BKİ'de Başkan Yardımcısı (Emekli), 22 Nisan 2014, Ankara.
75 Mülakat, GAP-BKİ'de Başkan Yardımcısı (Emekli), 22 Nisan 2014, Ankara.
76 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 2 Nisan 2014, Ankara.
77 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 5 Mayıs 2014, Ankara.
78 Mülakat, Ankara Üniversitesi'nde Profesör, 8 Nisan 2014, Ankara.
79 Mülakat, GAP-BKİ'de Koordinatör (Emekli), 2 Nisan 2014, Ankara.
80 Mülakat, GAP-BKİ'de Uzman, 22 Nisan 2014, Ankara.

Sonuç

GAP'ın planlanma ve uygulama süreçlerinde rol oynamış siyasi aktörler, karar alıcılar ve seçkin gruplar tarafından 1975-2014 arasında üretilen sözlü ve yazılı metinlerde yer alan GAP merkezli söylemlerin kapsamlı ve sistematik bir şekilde incelenmesi sonucu bu söylemlerin yukarıda incelenmiş altı ana kategoriye ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca bu kategorilerin kendi içlerinde de birbirlerini tamamlayan veya birbirleriyle çelişebilecek derecede ayrışan birçok alt kategoriye ayrıldığı da görülmektedir. Her ne kadar projeye dair algıların bu denli farklılık göstermesi sadece GAP için değil, neredeyse yarım asırdır devam eden herhangi bir kalkınma projesi için normal kabul edilebilse bile bu duruma ilişkin bazı çıkarımlar yapmak mümkündür.

Buna göre artık net olarak tanımlanmış ve keskin sınırları olan bir GAP'tan ziyade daha gevşek olarak tanımlanmış ve esnek sınırları olan bir GAP'tan bahsetmenin mümkün olduğu ileri sürülebilir. Projenin tanımının giderek muğlaklaşması ve aynı anda karşıt kavram ve imgelerle bile ilişkilendirilmesi, projenin amaçlarının giderek genişlemesi ve birbiriyle alakasız amaçlarla bile beraber anılması, projenin başarı ve başarısızlık kriterlerinin zaman zaman taban tabana karşıtlık göstermesi gibi sebeplerden ötürü artık nesnel olarak tanımlanmış yekpare ve devasa ölçekli bir GAP'tan ziyade farklı aktörlerin kişisel ve/veya kurumsal çıkarlarına, siyasi duruşuna, dünya görüşüne, öznel algı ve anlayışlarına göre şekillenen birçok farklı ve daha küçük ölçekli GAP'lardan söz edilebilir.

GAP'ın bu denli esnek bir biçim almasında kalkınmanın da bir siyasi proje ve akademik çalışma konusu olarak ortaya çıktığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden bugüne içinde birçok değişim, dönüşüm ve kırılma yaşamasının ve benzer bir esnekliği ve muğlaklığı içinde barındırmasının da etkisi vardır. Bugün GAP'ın esnekliğine paralel biçimde kalkınma da ekonomik gelişme, sosyal kalkınma, özgürleşme, güvenlik, sürdürülebilirlik, katılımcılık, iyi yönetişim, demokrasi gibi birçok farklı kavramı aynı anda içermektedir. GAP çerçevesinde kullanılan birçok kalkınma normunun, kavramının ve pratiğinin küresel (ya da Batı kaynaklı) kalkınma teori ve pratikleri arasından seçilip bölge bağlamına uyarlandığı (veya bazı durumlarda uyarlanmadan uygulamaya konduğu) ve bu bilgi akışının aksi yöndeki çabalara rağmen genellikle tepeden ve tek yönlü olduğu düşünülürse bu paralellik daha iyi anlaşılabilir.

Buna bağlı olarak GAP'ın esnekliği her ne kadar projenin sürekli yeniden tanımlanabilmesini, yeniden imajının değiştirilebilmesini ve yeniden üretilebilmesini mümkün kılıp projenin yıllarca kesintisiz sürmesini sağlamış olsa da, bu eğilimin ilerleyen süreçlerde projeyi içine sınırsız sayıda ve her türlü anlamın yüklenebileceği bir "boş gösteren"e dönüştürebileceği söylenebilir.

Projenin aynı anda hem tamamen teknik ve apolitik hem de tamamen siyasi olarak tanımlanması, hem insan odaklı hem millî güvenlik odaklı olarak görülmesi, hem barış projesi hem de asimilasyon ve sömürü projesi olarak kabul edilmesi gibi örneklerden de anlaşılacağı gibi proje zaman içinde hem "her şeyi" hem de "hiçbir şeyi" tanımlayan, önemini ve açıklama gücünü yitirmiş belirsiz bir işarete dönüşebilir.

GAP'a dair algıların bu denli farklı olması ve projenin bu denli esnek olması projenin kişiler, devlet kurumları ve siyasi partiler arasında ve kendi içlerinde bir siyasi çekişme arenasına dönüştüğünü de göstermektedir. Buna göre "GAP'ın gerçek mimarının veya sahibinin kim olduğunun" tartışılması, kurumların başka kurumlar tarafından yapılan işleri sürekli kötülemesi, kurumların birbirine güven duymaması ve birbirini küçümsemesi, projenin bir boyutunun abartılı derecelerde yerilip bir başka boyutunun abartılı derecelerde yüceltilmesi, projenin oy ve siyasi güç devşirmek adına araçsallaştırılması gibi durumlar her aktörün projeyi etki ve kazanımlarını artırmak ve korumak adına çıkarları doğrultusunda tanımlayıp ona göre hareket ettiğine işaret etmektedir.

Bu çıkarımlar ışığında bu çalışmanın da GAP'ın uzun bir süreç sonunda geldiği noktanın kuş bakışı görünümünü olabilecek en yalın ve en sistematik şekilde aktararak ve bu sürecin bir değerlendirmesini sunarak hem ilgili literatürdeki eksikliğin giderilmesine hem de proje çerçevesinde gelecekte atılacak adımların şekillenmesine katkı sağladığı düşünülmektedir.

Kaynakça

Akşit, Bahattin ve Adnan Akçay (1997), "Sociocultural Aspects of Irrigation Practices in South-eastern Turkey", *International Journal of Water Resources Development,* 13 (4): 523-540.

Altınbilek, Doğan ve Cecilia Tortajada (2012), "The Atatürk Dam in the Context of the Southeastern Anatolia (GAP) Project", Tortajada, Cecilia, Doğan Altınbilek ve Asit Biswas (Der.), *Impacts of Large Dams: A Global Assessment, Water Resources Development and Management* (Berlin: Springer-Verlag): 171-199.

Altınbilek, Doğan ve Hande Akçakoca (1997), "Innovative Approaches in Water Resources Development in Southeastern Anatolia Project (GAP)", *International Journal of Water Resources Development,* 13 (4): 485-504.

Anadolu Ajansı (2016, 30 Ocak), "Orman ve Su İşleri Bakanı Eroğlu: 2019 sonu itibariyle GAP ile alakalı tüm çalışmalar tamamlanacak", http://aa.com.tr/tr/ekonomi/orman-ve-su-isleri-bakani-eroglu-2019-sonu-itibariyle-gap-ile-alakali-tum-calismalar-tamamlanacak/512669

Bağış, Ali İhsan (1989), *GAP: Southeastern Anatolia Project: The Cradle of Civilization Regenerated* (İstanbul: Interbank).

Çarkoğlu, Ali ve Mine Eder (2001), "Domestic Concerns and the Water Conflict Over the Euphrates-Tigris River", *Middle Eastern Studies*, 37 (1): 41-71.

Çarkoğlu, Ali ve Mine Eder (2005), "Developmentalism alla Turca: The Southeastern Anatolia Development Project (GAP)", Adaman, Fikret ve Murat Arsel (Der.), *Environmentalism in Turkey: Between Democracy and Development?* (Aldershot: Ashgate): 167-183.

Development Foundation of Turkey (1994), *Women's Status in the GAP Region and Their Integration to the Process of Development: Executive Summary* (Ankara: GAP-RDA).

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (2012), *GAP: Ülkemizin En Büyük Projesi Olan GAP'ın Dünü, Bugünü ve Yarını.*

Doğan Haber Ajansı (2017, 11 Nisan), "Cumhurbaşkanı Erdoğan Şanlıurfa'da konuştu", http://www.dha.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-sanliurfada-konustu_1493445.html

Etzioni-Halevy, Eva (1990), "Democratic-Elite Theory: Stabilization versus Breakdown of Democracy", *European Journal of Sociology,* 31 (2): 317-350.

Fazlıoğlu, Aygül (2002), "ÇATOM: A Model for Empowering Women in Southeastern Anatolia", *Kadın/Woman 2000,* 3 (1): 43-64.

Freeman, David M. ve Zeynep Angin (1999), "Local Irrigation Organization in Turkey's Southeast Anatolia Project (GAP): A Proposal", *Water International,* 24 (2): 95-103.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi (1999), *GAP Sosyal Eylem Planı* (Ankara).

GAP Bölge Kalkınma İdaresi (2008), *GAP Eylem Planı 2008-2012*.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi (2014), *GAP Eylem Planı 2014-2018*.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi (2016a), "Doğum Hızı", http://www.gap.gov.tr/upload/dosyalar/pdfler/icerik/istatiski_veriler/dogum_hizi.pdf

GAP Bölge Kalkınma İdaresi (2016b), *Güneydoğu Anadolu Projesi Son Durum*.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi (2016c), "Sosyo-Ekonomik Göstergeler: GAP-Türkiye", http://www.gap.gov.tr/upload/dosyalar/pdfler/icerik/istatiski_veriler/Sosyo-Ekonomik-Gostergeler.pdf

Girard, Muriel ve Clémence Scalbert-Yücel (2015), "Heritage as a Category of Public Policy in the Southeastern Anatolia Region", Aymes, Marc, Benjamin Gourisse ve Elise Massicard (Der.), *Order and Compromise: Government Practices in Turkey from the Late Ottoman Empire to the Early 21st Century* (Leiden ve Boston: Brill): 192-219.

Gökçe, Birsen, Aytül Kasapoğlu, Nilay Çabuk Kaya ve Zuhal Güler (2010), *Bölgesel Kalkınmanın Can Suyu GAP: Karşılaştırmalı Sosyal ve Ekonomik Yapı Araştırması* (Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ve Sosyoloji Derneği).

Görgü, Elif (2006, 10 Ocak), "30 Yılda GAP Gerçeği", *Evrensel*, https://www.evrensel.net/haber/168524/30-yilda-gap-gercegi

Gruen, George E. (2000), "Turkish Waters: Source of Regional Conflict or Catalyst for Peace?", *Water, Air, and Soil Pollution*, 123: 565-579.

Harris, Leila M. (2002), "Water and Conflict Geographies of the Southeastern Anatolia Project", *Society & Natural Resources,* 15 (8): 743-759.

Jongerden, Joost (2010), "Dams and Politics in Turkey: Utilizing Water, Developing Conflict", *Middle East Policy,* 17 (1): 137-143.

Karasu, Mithat Arman (2014), "Urban Development in Şanlıurfa and Metropolitan Municipalities Law No. 6360", *Adnan Menderes University Journal of Institute of Social Sciences*, 1: 178-193.

Kılıç, Seyfi (2013), "Sınıraşan Sulardan Faydalanmalara İlişkin Temel Yaklaşımlar", *Ortadoğu Analiz*, 5 (53): 14-22.

Kibaroğlu, Ayşegül (2006), "GAP: A Grand Design for Sustainable Development", *Economy and Territory,* 1: 178-180.

Kibaroğlu, Ayşegül (2012), "Fırat-Dicle Havzası Sınıraşan Su Politikalarının Evrimi: İşbirliği İçin Fırsatlar ve Tehditler", *Ortadoğu Analiz*, 4 (43): 70-83.

Kibaroğlu, Ayşegül (2013), "Türk Dış Politikası ve Su", *Ortadoğu Analiz*, 5 (53): 50-59.

Kibaroğlu, Ayşegül ve Tuğba Evrim Maden (2014), "An Analysis of the Causes of Water Crisis in the Euphrates-Tigris River Basin", *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 4: 347-353.

Kolars, John F. ve William A. Mitchell (1991), *The Euphrates River and the Southeast Anatolia Development Project* (Carbondale ve Edwardsville: Southern Illinois University Press).

Konak, Nahide (2013), "Development and the Southeastern Anatolia Project (GAP): An Ecofeminist Inquiry," Dönmez, Rasim Özgür ve Fazilet Ahu Özmen (Der.), *Gendered Identities: Criticizing Patriarchy in Turkey* (Plymouth: Lexington Books): 51-66.

KONDA (2011), *Kürt Meselesi'inde Algı ve Beklentiler* (İstanbul: İletişim).

Kut, Gün (1993), "Burning Waters: The Hydropolitics of the Euphrates and Tigris", *New Perspectives on Turkey*, 9: 1-17.

Leftwich, Adrian (1995), "Bringing Politics Back in: Towards a Model of the Developmental State", *Journal of Development Studies,* 31 (3): 400-427.

Lorenz, Frederick M. ve Edward J. Erickson (1999), *The Euphrates Triangle: Security Implications of the Southeastern Anatolia Project* (Washington, DC: National Defense University Press).

Maden, Tuğba Evrim (2013), "Sınır Aşan Su Havzalarında İşbirliği Sorunu", *Ortadoğu Analiz*, 5 (53): 23-31.

Marshall, Catherine ve Gretchen B. Rossman (2006), *Designing Qualitative Research* (Thousand Oaks: Sage).

Morvaridi, Behrooz (2004), "Resettlement, Rights to Development and the Ilısu Dam, Turkey", *Development and Change,* 35 (4): 719-741.

Mosca, Gaetano (1939), *The Ruling Class* (New York: McGraw-Hill).

Mutlu, Servet (1996), "The Southeastern Anatolia Project (GAP) of Turkey: Its Context, Objectives, and Prospects", *Orient*, 37: 59-86.

Mutlu, Servet (2011), "Political Economy of Water Regulation and the Environment in Turkey", Çetin, Tamer ve Fuat Oğuz (Der.), *The Political Economy of Regulation in Turkey* (New York: Springer): 215-247.

Nestor, Carl E. (1996), "Dimensions of Turkey's Kurdish Question and the Potential Impact of the Southeast Anatolian Project (GAP): Part II", *The International Journal of Kurdish Studies,* 9 (1/2): 35-78.

Öktem, Kerem (2002), "When Dams are Built on Shaky Grounds: Policy Choice and Social Performance of Hydro-Project Based Development in Turkey", *Erdkunde,* 56: 310-325.

Özer, Ahmet (1998), *Modernleşme ve Güneydoğu* (Ankara: İmge).

Özok-Gündoğan, Nilay (2005), "'Social Development' as a Governmental Strategy in the Southeastern Anatolia Project", *New Perspectives on Turkey,* 32: 93-111.

Pareto, Vilfredo (1971), *Manual of Political Economy* (New York: Kelly).

Parry, Geraint (2005), *Political Elites* (Colchester: ECPR Press).

Polatoğlu, Aykut (1995), "Southeastern Anatolia Project and Administrative Organization", *METU Studies in Development,* 22 (2): 191-206.

Reed, Michael I. (2012), "Masters of the Universe: Power and Elites in Organization Studies", *Organization Studies,* 33 (2): 203-221.

Schreier, Margrit (2012), *Qualitative Content Analysis in Practice* (London: Sage).

Sümer, Vakur (2015, 1 Haziran), "Fırat ve Dicle Üzerinde Su Siyaseti: Türkiye Güney Komşularına Karşı Suyu Bir Silah Olarak Neden Kullanmıyor ve Kullanmayacak?", *ORSAM*, http://www.orsam.org.tr/tr/SuKaynaklari/analizgundemgoster.aspx?ID=5417

The Sociology Association (1994), *Survey on the Problems of Employment and Resettlement in Areas Affected by Dam Lakes in GAP Region* (Ankara: GAP-RDA).

Tomanbay, Mehmet (2000), "Turkey's Water Potential and Southeast Anatolia Project", Brooks, David B. ve Ozay Mehmet (Der.), *Water Balances in the Eastern Mediterranean* (Ottawa: International Development Research Center): 95-112.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1975, 9 Nisan), *Tutanak Dergisi*, Dönem 4, Toplantı 2, Birleşim 63.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1985, 19 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 17, Yasama Yılı 3, Birleşim 49.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1986, 25 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 17, Yasama Yılı 4, Birleşim 52.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1987, 4 Mart), *Tutanak Dergisi*, Dönem 17, Yasama Yılı 4, Birleşim 72.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1988a, 27 Ocak), *Tutanak Dergisi*, Dönem 18, Yasama Yılı 1, Birleşim 14.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1988b, 4 Şubat), *Tutanak Dergisi*, Dönem 18, Yasama Yılı 1, Birleşim 18.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1988c, 15 Mart), *Tutanak Dergisi*, Dönem 18, Yasama Yılı 1, Birleşim 34.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1988d, 4 Nisan), *Tutanak Dergisi*, Dönem 18, Yasama Yılı 1, Birleşim 45.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1988e, 20 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 18, Yasama Yılı 2, Birleşim 48.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1989a, 20 Haziran), *Tutanak Dergisi*, Dönem 18, Yasama Yılı 2, Birleşim 105.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1989b, 24 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 18, Yasama Yılı 3, Birleşim 56.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1991a, 5 Mart), *Tutanak Dergisi*, Dönem 18, Yasama Yılı 4, Birleşim 89.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1991b, 14 Kasım), *Tutanak Dergisi*, Dönem 19, Yasama Yılı 1, Birleşim 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1991c, 26 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 19, Yasama Yılı 1, Birleşim 21.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1992a, 16 Mart), *Tutanak Dergisi*, Dönem 19, Yasama Yılı 1, Birleşim 52.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1992b, 28 Ağustos), *Tutanak Dergisi*, Dönem 19, Yasama Yılı 1, Birleşim 97.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1994, 18 Ekim), *Tutanak Dergisi*, Dönem 19, Yasama Yılı 4, Birleşim 20.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1997, 11 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 20, Yasama Yılı 3, Birleşim 27.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1999a, 13 Mart), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 3, Birleşim 30.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1999b, 10 Ağustos), *Tutanak Dergisi*, Dönem 21, Yasama Yılı 1, Birleşim 46.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2001, 29 Haziran), *Tutanak Dergisi*, Dönem 21, Yasama Yılı 3, Birleşim 128.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2002a, 27 Haziran), *Tutanak Dergisi*, Dönem 21, Yasama Yılı 4, Birleşim 119.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2002b, 18 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 22, Yasama Yılı 1, Birleşim 12.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2003a, 8 Ekim), *Tutanak Dergisi*, Dönem 22, Yasama Yılı 2, Birleşim 4.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2003b, 20 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 22, Yasama Yılı 2, Birleşim 32.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2004a, 8 Ocak), *Tutanak Dergisi*, Dönem 22, Yasama Yılı 2, Birleşim 40.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2004b, 27 Ekim), *Tutanak Dergisi*, Dönem 22, Yasama Yılı 3, Birleşim 11.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2005a, 18 Ekim), *Tutanak Dergisi*, Dönem 22, Yasama Yılı 4, Birleşim 8.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2005b, 17 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 22, Yasama Yılı 4, Birleşim 34.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2006, 17 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 22, Yasama Yılı 5, Birleşim 35.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2007a, 25 Mayıs), *Tutanak Dergisi*, Dönem 22, Yasama Yılı 5, Birleşim 112.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2007b, 17 Ekim), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 2, Birleşim 8.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2007c, 6 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 2, Birleşim 31.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2007d, 14 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 2, Birleşim 39.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2008a, 9 Ocak), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 2, Birleşim 47.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2008b, 29 Nisan), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 2, Birleşim 96.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2008c, 14 Mayıs), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 2, Birleşim 104.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2008d, 22 Kasım), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 3, Birleşim 22.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2008e, 18 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 3, Birleşim 30.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2010a, 15 Temmuz), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 4, Birleşim 135.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2010b, 15 Aralık), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 5, Birleşim 33.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2011a, 8 Şubat), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 5, Birleşim 61.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2011b, 22 Şubat), *Tutanak Dergisi*, Dönem 23, Yasama Yılı 5, Birleşim 69.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2014, 2 Temmuz), *Tutanak Dergisi*, Dönem 24, Yasama Yılı 4, Birleşim 111.

Türkiye İstatistik Kurumu (2015), *İstatistiklerle Türkiye 2014* (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu).

Ünver, İ. H. Olcay (1997), "South-eastern Anatolia Integrated Development Project (GAP), Turkey: An Overview of Issues of Sustainability", *International Journal of Water Resources Development,* 13 (2): 187-208.

Warner, Jeroen (2012), "The Struggle Over Turkey's Ilısu Dam: Domestic and International Security Linkages", *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 12 (3): 231-250.

Williams, Paul (2001), "Turkey's H2O Diplomacy in the Middle East", *Security Dialogue*, 32 (1): 27-40.

Zannoni, Paolo (1978), "The Concept of Elite", *European Journal of Political Research,* 6: 1-30.

Zuckerman, Alan (1977), "The Concept of 'Political Elite': Lessons from Mosca and Pareto", *The Journal of Politics,* 39: 324-344.